

Dierenwelzijn in de textielsector

M250128

Julia Pluim
Giovanni Giaquinto
Niek van Ansem
Jasmijn Groen

23-9-2025

j.pluim@motivaction.nl
g.giaquinto@motivaction.nl
Niek.van.ansem@regioplan.nl
Jasmijn.groen@regioplan.nl

Inhoud

Achtergrond	3	Houding tegenover dierlijke materialen in kleding	27
Methode en opzet	4	Houding tegenover specifieke materialen in kleding	34
Leeswijzer voor de resultaten	6	Effect bewustzijn op houding	42
Samenvatting van de resultaten	8	Bijlagen	49
Resultaten	13		
Literatuurstudie Kangoeroeleer	14		
Literatuurstudie Ganzen- en eendendons	18		
Literatuurstudie Angorawol	23		

Achtergrond

In opdracht van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) heeft Motivaction een onderzoek uitgevoerd naar dierenwelzijn in de textielsector.

Achtergrond

Nederland wil bijdragen aan een duurzame en diervriendelijke textielsector en heeft onlangs haar beleidsprogramma circulair textiel 2025-2030 gepubliceerd met doelstellingen omtrent duurzaamheid en circulariteit. Het eventueel beperken van de handel in dierlijke materialen zoals bont, angorawol, dons en kangoeroeleer kan bijdragen aan een verbeterd dierenwelzijn, maar ook aan milieudoelstellingen. Naar aanleiding van de motie Van Esch (PvdD) bekijken het ministerie van IenW en LVVN op welke wijze producten waarin bont, kangoeroeleer, ganzen- en eendendons en angorawol verwerkt zijn, geweerd kunnen worden uit Nederlandse winkels. De productie van bont van pelsdieren is in Nederland al verboden. In aanloop van het verbod op de pelsdierhouderij, heeft meermaals opinie onderzoek plaatsgevonden waaruit blijkt dat een verbod op bont op steun kan rekenen bij een meerderheid van de Nederlandse bevolking. Het huidige onderzoek richt zich daarom op de productie en verkoop van angorawol, ganzen- en eendendons en kangoeroeleer.

Doelstelling

In kaart brengen van de impact van de productie van angorawol, ganzen- en eendendons en kangoeroeleer op het dierenwelzijn en inzicht krijgen in de publieke opinie over het dragen van deze materialen en eventuele regulering van deze materialen in Nederland. Als afbakening van het productieproces is gekozen voor dat deel van de productie dat het welzijn van het dier raakt.

Onderzoeksvragen:

- Hoe ziet het productieproces van deze materialen eruit?
- Wat is de impact van dit productieproces op dierenwelzijn?
- Wat vinden Nederlanders van het gebruik van deze materialen in de textielsector? En waarom vinden ze dat?
- In hoeverre zijn Nederlanders op de hoogte van het dierenleed rondom de productie van deze materialen?
- Wat vinden Nederlanders van de bestaande wetgeving (of het gebrek daaraan)?
- In hoeverre zijn Nederlanders bekend met de methoden die gebruikt worden om deze materialen te verkrijgen?
- Speelt de (on)beschikbaarheid van alternatieven voor deze materialen een rol in de acceptatie van deze materialen van Nederlanders?
- Vinden Nederlanders het acceptabel dat dieren gedood worden voor deze materialen? En waarom vinden ze dat?

Methode en opzet – Literatuuronderzoek

Literatuuronderzoek

Allereerst zijn voor het literatuuronderzoek bronnen opgevraagd bij zowel brancheorganisaties in de kledingindustrie (zie [bijlagen](#)) als dierenwelzijnsorganisaties. De brancheorganisaties die op deze uitvraag antwoordden, gaven aan op dat moment geen cijfers of rapporten beschikbaar te hebben die zich specifiek richten op de dierlijke materialen die in dit onderzoek centraal staan.

Vanuit de volgende dierenwelzijnsorganisaties zijn wel enkele bronnen aangeleverd die zijn meegenomen in het literatuuronderzoek:

- Four Paws / Stichting VierVoeters;
- World Animal Protection;
- Eurogroup for Animals.

In een latere fase van het onderzoek, zijn er nog bronnen opgevraagd en verkregen via donsproducent Ducky Dons. Ook is bij de douane naar importcijfers gevraagd; hierbij bleken de specifieke cijfers die voor dit onderzoek nodig waren niet beschikbaar te zijn (per dierlijk materiaal wordt dit in de bijbehorende hoofdstukken verder toegelicht). Daarnaast is voor het literatuuronderzoek naar rapporten en wetenschappelijke bronnen gezocht, via de online zoekmachines Google Scholar en Research Gate. Dit leverde per dierlijk materiaal een lijstje met openbaar toegankelijke bronnen op, die als basis dienden voor de literatuurstudie. Gedurende de literatuurstudie is nog aanvullend naar bronnen gezocht.

Aanvullende expertinterviews

Om de bevindingen uit het literatuuronderzoek te toetsen en aan te vullen, hebben er expertinterviews plaatsgevonden met een aantal experts op het gebied van dierenwelzijn. De selectie voor de expertinterviews is in overleg met lenW tot stand gekomen. Met de volgende experts hebben interviews plaatsgevonden:

- Lonneke Bakker, consultant Sustainability & Corporate social responsibility; was eerder als vertegenwoordiger vanuit stichting VierVoeters betrokken bij de Werkgroep Dierenwelzijn van het IMVO¹ Convenant Duurzame Kleding en Textiel, en heeft in dit kader kennis bijgedragen over regulering en maatschappelijk verantwoord ondernemen in de textielsector. In overleg is hier een duo-interview van gemaakt, samen met haar oud-collega Nikki Tuiten, campaigner bij Stichting VierVoeters, en in die hoedanigheid expert op regulering rondom dierenwelzijn in de textielsector.
- Professor. Dr. Bas Rodenburg, Universiteit Utrecht. Hoogleraar Diergeneeskunde, Departement Population Health Sciences en Dier in Wetenschap en Maatschappij; Universiteit Utrecht. In zijn onderzoek richt Professor Rodenburg zich op het verbeteren van methoden om dierenwelzijn te meten.

¹Internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Methode en opzet – Kwantitatief onderzoek

Vragenlijst & dataverzameling

De vragenlijst bestond uit 21 vragen en is in samenwerking met het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) en het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) opgesteld. Voor sommige vragen in de vragenlijst maakten we gebruik van een split-run. Dat wil zeggen dat sommige delen van de vragenlijst op een andere manier zijn voorgelegd aan verschillende respondent. Specifiek hebben we het volgende gedaan: Bij vragen waar we de respondenten iets vroegen over angorawol, kangoeroeleer of dons van levende geplukte dieren kreeg een derde van de respondenten vragen over angorawol, een derde over kangoeroeleer en een derde over ganzen- en eendendons. De vraagstelling was voor iedereen identiek op het voorgelegde dierlijke materiaal in de vraag na.

Het veldwerk is uitgevoerd van 19 mei t/m 2 juni 2025.

Doelgroep, steekproef en representativiteit

De doelgroep van het onderzoek zijn Nederlanders van 18 t/m 80 jaar. Hiertoe is een representatieve steekproef getrokken van Nederlanders van 18 t/m 80 jaar uit het ISO-20252:2019-gecertificeerde panel van Motivaction: Stempunt. 1.289 Nederlanders hebben de vragenlijst volledig ingevuld.

De steekproef is representatief voor geslacht, leeftijd, opleiding, regio, waardenoriëntatie (Mentality) en alle interacties hiertussen. Representativiteit is verkregen door middel van propensity-weging. Als ijkbestand voor de weging is gebruikgemaakt van de Gouden Standaard van het CBS. Voor de verdeling o.b.v. waardenoriëntatie zijn de tweejaarlijkse schriftelijke Mentality-metingen van Motivaction als ijkbestand gebruikt.

Methode

Kwantitatief onderzoek
Online vragenlijst

Werving

Via het online panel van
Motivaction: Stempunt

Doelgroep

Nederlanders van 18 t/m 80
jaar, n=1.289

Veldwerkperiode

19-05-2025 t/m
02-06-2025

Vragenlijst

21 vragen

Representativiteit

Representatief o.b.v.
geslacht, leeftijd, opleiding,
regio, waardenoriëntatie en
alle interacties hiertussen

Leeswijzer (1/2)

Structuur

De resultaten uit dit onderzoek zijn afkomstig uit zowel het kwantitatieve als het literatuuronderzoek. De resultaten van het literatuuronderzoek zijn te herkennen aan de gele opmaak, die van het kwantitatieve onderzoek zijn te herkennen aan de blauwe opmaak.

Literatuuronderzoek

De resultaten van het literatuuronderzoek (incl. expertinterviews) zijn beschreven in drie afzonderlijke hoofdstukken (1 per dierlijk materiaal). Bij de literatuurstudie zijn de *Vijf Vrijheden van negatief dierenwelzijn* gebruikt als toetsingskader, om zodoende de impact van het productieproces op het dierenwelzijn in te schatten.

De *Vijf Vrijheden van negatief dierenwelzijn*¹ houden in dat dieren gevrijwaard moeten zijn van:

1. Dorst, honger en onjuiste voeding;
2. Fysiek en fysiologisch ongemak;
3. Pijn, verwonding en ziektes;
4. Angst en chronische stress;
5. Beperking van hun natuurlijk gedrag.

Ieder hoofdstuk begint met een overzicht van feitelijke informatie over het materiaal, gevolgd door een beschrijving van het productieproces en – voor zover mogelijk – bestaande standaarden (zoals wetgeving of dierenwelzijnskeurmerken) over hoe het productieproces diervriendelijk(er) zou kunnen worden ingericht. Vervolgens wordt, aan de hand van de Vijf Vrijheden van negatief dierenwelzijn beschreven hoe de bevindingen over het productieproces en de standaarden op dat gebied, zich verhouden tot de borging van het dierenwelzijn. Ieder hoofdstuk eindigt met een korte tussenconclusie.

Bronverwijzingen

Bronverwijzingen zijn aangebracht middels eindnoten (zie [bijlagen](#)) waarbij ieder cijfer gelijkstaat aan een bepaalde bron; naar de expertinterviews wordt ook verwezen middels eindnoten. Wanneer een uitkomst voortkomt uit beide expertinterviews, wordt dit in de tekst nadrukkelijk benoemd.

¹ De *Vijf Vrijheden van negatief dierenwelzijn* is een wereldwijd geaccepteerde norm voor het waarborgen van het welzijn van dieren, die is ontwikkeld door de Farm Animal Welfare Council.

Leeswijzer (2/2)

Definities

Het onderzoek gaat over dierenwelzijn in de textielsector. Hierbij gaat het specifiek om de materialen angorawol, kangoeroeleer en ganzen- en eendendons. In het rapport verwijzen we voor de leesbaarheid van het rapport naar deze materialen met de term 'specifieke materialen'. Wanneer in de tekst of grafieken wordt gesproken over 'specifieke materialen', gaat het altijd om deze drie dierlijke materialen die verwerkt zijn in kleding.

Dierlijke materialen zijn in dit onderzoek als volgt gedefinieerd:

Met dierlijke materialen bedoelen we materialen die van dieren komen en die gebruikt worden voor het maken van kleding. Denk hierbij aan wol, leer, dons of veren.

Grafiektitels

Iedere grafiek toont een 'n': het ongewogen aantal respondenten waarop de resultaten in de grafiek betrekking hebben. Daarnaast staat bij elke grafiek een 'basis'. De basis beschrijft welke deel van de respondenten de vraag heeft beantwoord.

Percentages

- De grafieken in dit rapport tonen de gewogen percentages.
- Bij sommige grafieken telt het totaal niet op tot 100%. Dit kan komen door afrondingsverschillen of doordat er sprake is van een vraag waarbij men meerdere antwoorden mocht aanvinken.

Top 2

Naast sommige grafieken staat ook een top 2. Dit is het opgetelde percentage van de twee hoogste/meest positieve antwoordcategorieën (bv. eens + zeer eens).

Open antwoorden

Bij sommige open vragen zijn de antwoorden van respondenten gecodeerd. Dit houdt in dat verschillende, inhoudelijk vergelijkbare antwoorden zijn samengevoegd onder één categorie. Respondenten geven bij open vragen hun eigen, spontane ingeving. Het is mogelijk dat zij het ook eens zijn met andere categorieën, maar deze niet zelf hebben genoemd. De codering geeft dus een indicatie van de belangrijkste redenen die respondenten noemen, maar sluit niet uit dat andere overwegingen ook een rol spelen.

Hoofdconclusie

De productie van kangoeroeleer, ganzen- en eendendons en angorawol veroorzaakt ernstige dierenwelzijnsproblemen, vooral door gebrek aan toezicht en wetgeving. Nederlanders zijn zich hier nog onvoldoende van bewust, maar meer kennis over het productieproces kan hun reeds licht negatieve houding versterken en daarmee steun voor regelgeving vergroten.

Kernconclusie literatuuronderzoek

Er zijn grote risico's op ernstige dierenwelzijnsbelemmeringen bij de productie van kangoeroeleer, ganzen- en eendendons en angorawol. Op dit moment valt niet uit te sluiten dat deze belemmeringen, waarbij de Vijf Vrijheden van negatief dierenwelzijn worden geschonden, plaatsvinden. Gebrekkig toezicht op naleving van dierenwelzijnsnormen leidt tot een gebrek aan betrouwbare cijfers over de omvang van deze misstanden. In China, als hoofdproducent van dons en angorawol, verhoogt het ontbreken van wetgeving het risico op ernstige misstanden. Regulering van de import en verkoop van deze materialen biedt een kans om dierenwelzijn beter te waarborgen.

Kernconclusie kwantitatief onderzoek

Nederlanders hebben een licht negatieve houding ten opzichte van het gebruik van angorawol, kangoeroeleer en ganzen- en eendendons in kleding. Meer bewustzijn over het productieproces leidt tot een negatievere houding over kleding met angorawol, kangoeroeleer en ganzen- en eendendons en een groter draagvlak voor wetten en richtlijnen. Nederlanders staan nog weinig stil bij het materiaal waar de kleding die zij kopen van is gemaakt. Om ervoor te zorgen dat angorawol, kangoeroeleer en ganzen- en eendendons minder wordt verkocht lijkt het daarom nodig dat Nederlanders bewuster worden van het materiaal waar kleding die zij kopen van is gemaakt en het productieproces daarachter.

Kernconclusie

Er zijn grote risico's op ernstige dierenwelzijnsbelemmeringen bij de productie van kangoeroeleer, ganzen- en eendendons en angorawol. Op dit moment valt niet uit te sluiten dat deze belemmeringen, waarbij de Vijf Vrijheden van negatief dierenwelzijn worden geschonden, plaatsvinden. Gebrekkig toezicht op naleving van dierenwelzijnsnormen leidt tot een gebrek aan betrouwbare cijfers over de omvang van deze misstanden. In China, als hoofdproducent van dons en angorawol, verhoogt het ontbreken van wetgeving het risico op ernstige misstanden. Regulering van de import en verkoop van deze materialen biedt een kans om dierenwelzijn beter te waarborgen.

Subconclusie kangoeroeleer

- Kangoeroeleer is een materiaal dat hoofdzakelijk wordt verkregen uit de kangoeroejacht in Australië.
- Bestaande bindende wetgeving die onnodig dierenleed bij deze jacht zoveel mogelijk moet voorkomen is ontoereikend: het omvat slechts een deel van de Vijf Vrijheden. De vrijheid van 'Pijn, verwonding en ziektes' wordt relatief goed beschermd; de vrijheden van 'Angst en chronische stress' en 'Beperking van natuurlijk gedrag' worden aanzienlijk minder goed ondervangen door de regels voor de kangoeroejacht. De overige vrijheden spelen in mindere mate omdat de kangoeroes in het wild leven en niet als vee worden gehouden.
- Het literatuuronderzoek wijst op teveel tekortkomingen in het toezicht op naleving van deze regels, om te kunnen spreken van effectieve handhaving.
- Risico's dat het productieproces een zeer negatieve impact heeft op het dierenwelzijn kunnen om deze redenen nu niet worden uitgesloten.

Subconclusie ganzen- en eendendons

- Voor het productieproces van dons bestaat er Europese wetgeving die uit zou moeten sluiten dat 'levend plukken' in de EU plaatsvindt.
- Gezien de impact die 'levend plukken' heeft op de 'Pijn, verwonding en ziektes' die eenden en ganzen kunnen ervaren (een van de Vijf Vrijheden) biedt het uitsluiten van 'levend plukken' enige bescherming van dierenwelzijn.
- De Responsible Down Standard (RDS) is een dierenwelzijnscertificaat dat in potentie veel kan bijdragen aan die bescherming: inhoudelijk sluit het goed aan op de Vijf Vrijheden en het heeft de ambitie om een wereldwijd keurmerk te zijn.
- Er zijn echter teveel kanttekeningen rondom de effectiviteit van toezicht (zowel door overheden als door de RDS) en de effectiviteit als middel in het algemeen (bij de RDS) om te stellen dat het dierenwelzijn voldoende is geborgd.
- Binnen de huidige omstandigheden zijn er nog aanzienlijke risico's dat er regelmatig serieuze dierenwelzijnsbelemmeringen plaatsvinden.
- Risico's dat het productieproces een zeer negatieve impact heeft op het dierenwelzijn kunnen om deze redenen nu niet worden uitgesloten.

Subconclusie angorawol

- Voor angorawol geldt dat de risico's van dierenwelzijnsbelemmeringen in het productieproces hoog zijn.
- Gebrekkige informatie over hoe het productieproces diervriendelijk kan worden ingericht, maakt dat er geen heldere basis is voor effectief toezicht en goede internationale afspraken.
- Een aantal dierenwelzijnsbelemmeringen is onlosmakelijk verbonden met het productieproces.
- Tevens is het zorgelijk dat er in China – hoofdproducent van angorawol – wetgeving rondom dierenwelzijn ontbreekt en dierenwelzijn, vergeleken met de EU, een onderbelicht thema is.
- Risico's dat het productieproces een zeer negatieve impact heeft op het dierenwelzijn kunnen om deze redenen nu niet worden uitgesloten.

Kernconclusie

Nederlanders hebben een licht negatieve houding ten opzichte van het gebruik van angorawol, kangoeroeleer en ganzen- en eendendons in kleding, maar staan nog weinig stil bij het materiaal waar de kleding die zij kopen van is gemaakt. Meer bewustzijn over het productieproces leidt tot een negatievere houding over kleding met angorawol, kangoeroeleer en ganzen- en eendendons en een groter draagvlak voor wetten en richtlijnen. Om ervoor te zorgen dat angorawol, kangoeroeleer en ganzen- en eendendons minder worden verkocht lijkt het daarom nodig dat Nederlanders bewuster worden van het materiaal waar de kleding die zij kopen van is gemaakt en het productieproces daarachter.

Men staat niet stil bij het materiaal waarvan kleding is gemaakt en de oorsprong van dat materiaal.

- Bijna de helft (45%) van de Nederlanders heeft een neutrale houding ten opzichte van dierlijke materialen in kleding. Een kwart (27%) heeft een negatieve houding.
- Dierenleed is de belangrijkste reden (31%) voor een negatieve houding tegenover het gebruik van dierlijke materialen in kleding.
- Ongeveer een kwart (27%) weet niet of recent gekochte kleding van dierlijke materialen is gemaakt.
- Vier op de tien (39%) let niet op of kleding van dierlijke materialen is gemaakt bij het kopen van kleding.
- De helft (48%) denkt niet na over de herkomst van de materialen in de kleding die zij kopen.
- Meerderheid bekend met alternatieve materialen (68%); twee op de vijf (39%) let niet op alternatieve materialen bij het kopen van kleding.

Houding ten opzichte van angorawol, kangoeroeleer en ganzen- en eendendons is negatiever dan dierlijk materiaal in het algemeen. Men staat open voor plantaardige of synthetische alternatieven.

- Meerderheid bekend met ganzen en eendendons (79%) en angorawol (70%). Kangoeroeleer minst bekend (45%).
- Ruime meerderheid (89%) heeft recent geen kleding gekocht van deze specifieke materialen.
- Houding tegenover deze specifieke materialen in kleding negatiever dan tegenover dierlijke materialen in het algemeen, het negatiefst staat men tegenover kangoeroeleer.
- Dierenleed ook voor deze specifieke materialen de belangrijkste reden voor een negatieve houding (44%). Een kwart (27%) kan houding niet toelichten.
- Nederlanders hebben weinig kennis over het verschil in prijs en kwaliteit tussen de specifieke materialen en alternatieven, maar staan wel open voor alternatieven.

Meer bewustzijn over productieproces leidt tot groter draagvlak voor wetten en richtlijnen van angorawol, kangoeroeleer en ganzen- en eendendons.

- Bijna de helft (45%) weet niet of de specifieke dieren pijn lijden voor het maken van kleding.
- Drie op de vijf (61%) weten niet hoe de specifieke dierlijke materialen worden gemaakt; Productieproces van kangoeroeleer het minst bekend.
- Driekwart (73%) vindt het, na het lezen van informatie, onacceptabel dat er kleding gemaakt wordt waar de specifieke dieren pijn voor lijden.
- Zeven op de tien (72%) staan na het lezen van informatie over het productieproces negatief tegenover het gebruik van de specifieke materialen in kleding.
- Na informatie over het productieproces stijgt het draagvlak voor wetten of richtlijnen voor het gebruik van de specifieke materialen (van 51% naar 74%).

Resultaten literatuuronderzoek

Kangoeroeleer

Kangoeroeleer

Feitelijke informatie over kangoeroeleer

- Het belangrijkste herkomstland van kangoeroeleer is Australië. Europa vormt voor Australië de belangrijkste afzetmarkt voor producten uit de kangoeroejacht, waaronder leer¹ maar bijvoorbeeld ook kangoeroevlees.
- Cijfers over de import en verkoop van kangoeroeleer in Nederland waren ten tijde van dit onderzoek niet beschikbaar. De voornaamste redenen hiervoor zijn:
 - Australische statistieken bevatten alleen exacte cijfers over de hoofdbestemmingen voor kangoeroeleer in de EU (Italië en Duitsland), maar niet specifiek voor Nederland².
 - De Nederlandse douane hanteert geen apart gebruikerstarief voor kangoeroeleer. Dit houdt in dat zij kangoeroeleer niet als apart materiaal registreren: kangoeroeleer wordt simpelweg geregistreerd als 'leer'³.

Wel is bekend dat Nederland een van de Europese landen is die kangoeroeleer uit Australië importeren.

- Over het algemeen wordt kangoeroeleer gebruikt voor bepaalde typen kleding, zoals schoenen, motorkleding, hoeden en accessoires (zoals portemonnees)¹.

Het productieproces

Kangoeroeleer is een van de producten van de commerciële kangoeroejacht in Australië. Aangezien veel kangoeroesoorten 's nachts actief zijn, vindt de jacht overwegend 's nachts plaats¹. Jagers brengen de gedode kangoeroes vervolgens naar gekoelde opslagcontainers, waar ze worden bewaard, totdat ze naar vleesverwerkingsfabrieken worden gestuurd (hierna: verwerkers)⁴.

Wet- en regelgeving rondom het productieproces

Naast de Biodiversity Conservation Act 2016, zijn er meerdere wetten van toepassing op de bescherming van kangoeroes (een voorbeeld is de Prevention of Cruelty to Animals Act 1979)⁴. De duidelijkste richtlijnen voor een zo diervriendelijk mogelijke kangoeroejacht staan echter in de *National Code of Practice for the Humane Shooting of Kangaroos and Wallabies for Commercial Purposes*. Deze code – een document van de Australische overheid – biedt bindende eisen waaraan commerciële jagers moeten voldoen om accreditatie te verkrijgen en te behouden⁵.

De focus van de Code ligt op de wijze waarop de kangoeroes bij de jacht moeten worden gedood⁵. Voor volwassen kangoeroes houdt dit in dat zij in de hersenen geschoten

moeten worden. Daarnaast specificeert de Code de euthanasiemethoden voor kangoeroejongen die nog afhankelijk zijn van de ouder. Ook deze euthanasiemethoden komen neer op 'snelle methoden', zoals het toebrengen van een schedelslag om de hersenfunctie te vernietigen (bij jongen die nog in de buidel zitten) of een schot in hersenen of hart (bij jongen buiten de buidel). Naast dat jagers zich hieraan moeten houden omwille van hun vergunning, worden zij hieraan gehouden doordat verwerkers de karkassen niet mogen accepteren, indien de kangoeroes niet volgens de Code zijn gedood⁵.

Risico's voor het dierenwelzijn

Van de Vijf Vrijheden van Negatief Dierenwelzijn, heeft de Code voornamelijk betrekking op de *Vrijheid van Pijn, verwonding en ziektes*: de snelle manieren van doden moeten ervoor zorgen dat kangoeroes (vrijwel) direct dood zijn, en daardoor zo min mogelijk pijn ervaren. Het onmiddellijk doden van de kangoeroejongen is daarnaast een manier om de *Angst en chronische stress* te minimaliseren die de jonge dieren zouden ervaren, indien ze zonder de ouder achter zouden blijven.

Kangoeroeleer

Hoewel de Code enige bescherming moet bieden van het dierenwelzijn van kangoeroes, is er in de praktijk sprake van een aantal aanzienlijke beperkingen:

1. Jagen volgens de Code is niet altijd haalbaar:

Aangezien de kangoeroejacht veelal 's nachts plaatsvindt, is het zicht tijdens de jacht beperkt, waardoor 'foutieve schoten' onvermijdelijk zijn⁵. Kangoeroes die wel zijn geraakt, maar vervolgens weten te ontkomen, kunnen alsnog een langzame dood sterven. Het is echter niet vast te stellen in welke mate dit voorkomt, vanwege de tweede beperking;

2. Het toezicht op naleving van de Code kent serieuze tekortkomingen:

Een belangrijke tekortkoming van het toezicht is dat dit niet standaard *tijdens* de jacht plaatsvindt⁵. Cijfers over naleving komen daardoor voor een belangrijk deel voort uit de karkassen die bij verwerkers zijn aangeleverd (en dus: waar verwerkers schotwonden hebben aangetroffen). Niet alle foutieve schoten zijn echter met deze methode te achterhalen, aangezien:

- (Dodelijk) gewonde kangoeroes die weten te ontkomen, buiten beeld blijven⁴;

- Gedode kangoeroes met schoten in het lichaam niet door de jagers naar verwerkers worden gebracht (aangezien deze karkassen niet door de verwerkers worden geaccepteerd). Ook deze kangoeroes blijven buiten beeld⁵.
- Jagers de gedode kangoeroes – omwille van voedselgezondheidsredenen – in het veld onthoofden, waardoor foutieve schoten soms niet te detecteren zijn (zeker wanneer jagers de kangoeroes laag bij de hals onthoofden)⁵. Onthoofding in het veld is toegestaan om hygiënische redenen (e.g. het kan voorkomen dat bepaalde besmettingen zich verspreiden)^{5b}.

In het verleden hebben deze tekortkomingen voor zeer uiteenlopende cijfers over naleving gezorgd (variërend van 4% tot 40% van de kangoeroes die niet volgens de Code waren gedood)⁴.

In het meest recente overheidsonderzoek naar de kangoeroejacht (2021)⁵ (een rapport van het parlement van de Australische staat New South Wales), was van deze vorm van toezicht (met bijbehorende problemen) nog steeds sprake. Dit maakt dat met de huidige kennis van de stand van zaken niet uit te sluiten is dat een (aanzienlijk) deel van de kangoeroejacht *niet* volgens de bepalingen van de Code plaatsvindt.

3. Jagen volgens de Code voorkomt niet al het dierenleed:

Zelfs bij volledige naleving, voorziet de Code slechts gedeeltelijk in een waarborg voor dierenwelzijn volgens de Vijf Vrijheden. Deze tekortkoming van de Code speelt in het bijzonder bij de volgende Vrijheden:

- *Angst en chronische stress*: Het opjagen van kangoeroes vóór het schot kan leiden tot stress en verwonding, zelfs voor dieren die niet direct worden geraakt. Kangoeroes zijn bijzonder gevoelig voor 'capture myopathy'⁴ — een stress gerelateerde aandoening die pijn, angst en uiteindelijk de dood binnen dagen tot weken kan veroorzaken.
- *Beperking van hun natuurlijk gedrag*⁵ Kangoeroes zijn sociale, gevoelige en familiale dieren die in hechte groepen leven en onderling communiceren. De jacht verstoort deze sociale structuren ernstig. Na het schieten van groepsleden wordt speelgedrag bij jongen onderdrukt en verdwijnen belangrijke familierelaties. Daarnaast raken kangoeroes door jacht en leefgebied verlies ontheemd van hun territorium, wat bijdraagt aan langdurige stress en onzekerheid in hun leefomgeving.

Kangoeroeleer

Deelconclusie

Kangoeroeleer is een materiaal dat hoofdzakelijk wordt verkregen uit de kangoeroejacht in Australië. Alhoewel er bindende wetgeving bestaat die onnodig dierenleed bij deze jacht zoveel mogelijk moet voorkomen, is het binnen de huidige stand van zaken onmogelijk om te garanderen dat dierenwelzijn voldoende wordt geborgd, uitgaande van de Vijf Vrijheden.

Mogelijke impact van het productieproces op de Vijf Vrijheden van dierenwelzijn:

1. **Dorst, honger en onjuiste voeding:** Dit speelt minder omdat kangoeroeleer veelal uit de commerciële kangoeroejacht komt, en de dieren niet gehouden worden.
2. **Fysiek en fysiologisch ongemak:** Dit speelt minder omdat kangoeroeleer veelal uit de commerciële kangoeroejacht komt, en de dieren niet gehouden worden.
3. **Pijn, verwonding en ziektes:** Tijdens de jacht kan de pijn die kangoeroes ondervinden, zoveel mogelijk worden beperkt door de dieren direct te doden. De Australische Code voor de kangoeroejacht verplicht dit ook (door bv. de verplichting om kangoeroes in de hersenen te schieten of kangoeroejongen met een schedelslag te doden); in de praktijk zijn er aanzienlijke risico's dat kangoeroes wel een pijnlijke dood sterven door de kangoeroejacht, doordat het moeilijk te controleren is of ze op de meest pijnloze manier worden gedood.
4. **Angst en chronische stress:** De kangoeroejacht veroorzaakt bij kangoeroes aanzienlijke stress, wanneer ze langere tijd worden opgejaagd. Dit kan tot stress-gerelateerde gezondheidsaandoeningen ('capture myopathy') leiden. Tevens kan de jacht voor angst en chronische stress bij kangoeroejongen zorgen, wanneer deze alleen achterblijven. De Code voorkomt mogelijk 'angst en chronische stress' bij verweesde kangoeroes, doordat deze stelt dat kangoeroejongen na de dood van de ouder direct moeten worden gedood. De Code voorziet echter niet in bepalingen die stress gerelateerde aandoeningen door de jacht ('capture myopathy') tegengaan.
5. **Beperking van hun natuurlijk gedrag:** De kangoeroejacht verstoort per definitie sociale structuren binnen kangoeroeroedels, doordat leden van de roedels plots worden gedood. De Code voorziet niet in bepalingen die deze negatieve effecten tegengaan.

Resultaten literatuuronderzoek

Ganzen en eendendons

Ganzen- en eendendons

Feitelijke informatie over ganzen- en eendendons

- Vrijwel alle ganzen- en eendendons is een bijproduct van de vleesindustrie: in een rapport van de EFSA uit 2010 werd geschat dat slechts 1 tot 2% *niet* afkomstig is van de wereldwijde vleesindustrie. Dit betekent dat slechts een klein percentage eenden en ganzen *specifiek voor dons* wordt gehouden. Bij eenden en ganzen die voor de slacht worden gehouden, wordt er meerdere keren tijdens hun leven dons *verzameld*. Precieze cijfers over de mate waarin dit gebeurt, zijn bij het literatuuronderzoek niet gevonden.
- Tot de belangrijkste herkomstlanden van dons behoort allereerst China (c. 80% van de donsproductie)⁶ 7. Daarnaast zijn Polen, Hongarije, Oekraïne, Duitsland en Frankrijk belangrijke donsproducenten⁷.
- In 2024 kwam 70% van de geïmporteerde vogelhuiden (inclusief dons en veren) uit China⁸.
- Preciezere cijfers over de import en verkoop van dons in Nederland, zijn voor dit onderzoek niet opgevraagd. De voornaamste reden hiervoor is dat de Nederlandse douane import van dons wel registreert, maar daarbij geen onderscheid maakt naar dons *van levend geplukte dieren*. Aangezien deze afbakening voor het onderzoek essentieel was, werd een data-uitvraag bij de douane

zónder dit onderscheid niet zinvol geacht⁹.

- Dons wordt verwerkt in onder andere beddengoed, winterkleding, buitensportkleding en slaapzakken¹⁰.

Het productieproces

Er zijn twee manieren waarop dons bij levende dieren wordt verkregen:

- Het *verzamelen* van veren: dit kan wanneer eenden en ganzen in de rui zijn. De veren laten dan gemakkelijk los, waardoor ze (relatief) pijnloos worden verwijderd, door de vogels bijvoorbeeld te kammen of te borstelen⁶.
- Het levend plukken⁶ ('*life-plucking*'): dit houdt in dat de veren met kracht worden uitgetrokken, ook als ze niet makkelijk loslaten. Van deze methode is bekend dat de dieren pijn ervaren tijdens het plukken, en dat het tot bloedingen, huidbeschadigingen en infecties kan leiden.

Wet- en regelgeving rondom het productieproces

In China bestaat geen landelijke wetgeving die 'levend plukken' tegengaat¹¹. In de EU is deze wetgeving er wel, namelijk:

- De Richtlijn 98/58/EG (Algemene Welzijnsrichtlijn), die stelt dat het 'opzettelijk toebrengen van onnodig lijden bij vee' niet is toegestaan¹². Deze bindende richtlijn gaat

over dierenwelzijn bij vee in algemene zin, en bevat daarom geen specifieke bepalingen over 'levend plukken' van eenden of ganzen. Doordat 'verzamelen' echter een diervriendelijkere methode is om veren te verkrijgen dan 'levend plukken', is 'levend plukken' te beschouwen als het 'opzettelijk toebrengen van *onnodig* lijden'. Daarmee is de Richtlijn te bezien als een wettelijke grondslag voor een verbod op levend plukken.

- De 'Recommendation concerning domestic Geese' van de Standing Committee of the European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes¹: Deze Europese aanbeveling valt onder zogeheten 'soft law' die strikt genomen niet-bindend is¹². Deze aanbeveling bevat een specifieke bepaling (artikel 23) die stelt dat het levend-plukken van vogels niet toelaatbaar is. Deze wetgeving sluit over het algemeen aan op de Vrijheid van 'Pijn, verwonding en ziekte' uit de Vijf Vrijheden, doordat het de pijn die gepaard gaat met 'levend plukken' moet voorkomen. Het *verzamelen* van veren (waarbij deze Vrijheid niet in het gedrang zou moeten komen) wordt binnen de huidige EU-regels wél toegestaan⁶.

Ganzen- en eendendons

Daarnaast zijn er meerdere dierenwelzijns certificaten die als doel hebben het dierenwelzijn in de donsproductie te waarborgen. In dit onderzoek is daarbij voornamelijk gekeken naar de Responsible Down Standard (de RDS). Bedrijven in de donsproductieketen kunnen dit certificaat verkrijgen als zij aan bepaalde criteria voldoen. De criteria van de RDS zijn gebaseerd op de Vijf Vrijheden van negatief dierenwelzijn¹³. 'Levend plukken' is onder de voorwaarden van de RDS niet toegestaan. De RDS wordt wereldwijd door bedrijven toegepast; van de door de RDS gecertificeerde bedrijven is 89% gevestigd in China¹⁴.

Risico's voor het dierenwelzijn

De genoemde EU-wetgeving en dierenwelzijns certificaten als de RDS, bieden in theorie een goede basis om de donssector diervriendelijk in te richten, op een manier waarmee de Vijf Vrijheden worden beschermd. Zowel uit het literatuuronderzoek als de expertinterviews komt echter naar voren dat er diverse redenen zijn om aan te nemen dat dit in de praktijk nog tot onvoldoende bescherming leidt. Redenen daarvoor zijn:

1. Het toezicht kent tekortkomingen:

In de expertinterviews plaatsten experts kanttekeningen bij de effectiviteit van toezicht/controles op zowel naleving van de wet, als naleving van voorwaarden voor RDS-gecertificeerde bedrijven. Hiertoe behoren:

- *Het verschil tussen 'verzamelen' en 'levend-plukken' is in de praktijk moeilijk vast te stellen:* het feit dat de Europese wetgeving het 'verzamelen' van veren bij levende dieren toestaat, maakt de wet moeilijker handhaafbaar. Het vereist dat bij het productieproces, waarbij soms grote aantallen vogels tegelijkertijd worden geplukt, goed kan worden gecontroleerd of er geen veren worden losgetrokken die niet al loszitten door de rui. Experts¹⁵ betwijfelen sterk of controleinstanties de capaciteit hebben om dit structureel bij bedrijven te controleren. Daarbij wezen experts in beide expertinterviews op het bestaan van recente undercoveronderzoeken (met videobeelden), waarop eenden en ganzen zichtbaar pijn lijden doordat ze levend worden geplukt.
- *Verwondingen die tijdens het 'levend plukken' ontstaan, kunnen moeilijk zichtbaar zijn:* veren groeien weer terug, waardoor verwondingen die vogels oplopen bij 'levend plukken' moeilijker zichtbaar worden. Dit maakt

ook het opmerken van overtredingen ná het 'levend plukken' moeilijk uitvoerbaar¹⁵.

- *Controlemomenten zijn binnen de huidige industrie veelal nog 'momentopnames':* In een expertinterview¹⁶ zei de expert daarover dat er binnen de wetenschap nu veel aandacht is voor technieken (bv. het gebruik van camera's) waarmee dieren over langere tijd gevolgd kunnen worden, om zodoende een completer beeld te krijgen van het dierenwelzijn. Deze technieken zijn nu nog niet wijd in omloop (ook niet buiten de kledingindustrie), onder andere omdat ze nog verder ontwikkeld moeten worden.

Ganzen- en eendendons

2. De RDS biedt – in haar huidige vorm – onvoldoende garanties dat het dierenwelzijn goed wordt geborgd:

Alhoewel de RDS inhoudelijk goed aansluit op de Vijf Vrijheden van negatief dierenwelzijn, en hier ook – nog steeds – op wordt verbeterd, zijn er een aantal beperkingen die de effectiviteit niet ten goede komen:

- *Slechts een klein deel van de wereldwijde donsproductie is RDS-gecertificeerd:* Alhoewel de RDS een internationaal keurmerk is, zijn RDS-gecertificeerde bedrijven nog steeds in de minderheid: in 2023 was slechts 3,3% van de wereldwijde donsproductie RDS gecertificeerd¹⁴. Voor het overgrote deel valt op basis van de literatuurstudie niet te zeggen of deze bedrijven onder een ander keurmerk vallen. In elk geval zijn deze bedrijven niet gebonden aan de voorwaarden die RDS qua dierenwelzijn aan de donsproductie stelt.
- *In de expertinterviews is benoemd experts dat de effectiviteit van certificaten als de RDS sterk afhankelijk is van het consumentenbewustzijn:* Als consumenten zich in hun koopgedrag niet laten beïnvloeden door de aan-/afwezigheid van een certificaat, dan geeft dit geen prikkel aan bedrijven

om certificering na te streven, zeker gezien de kosten en de verantwoordingseisen die hiermee gepaard gaan.

- *De RDS heeft van dierenwelzijnsorganisaties kritiek gekregen op de controles:* Experts van dierenwelzijnsorganisaties¹⁵ wijzen daarbij op de gedeeltelijke afhankelijkheid van zelfrapportages van bedrijven en van aangekondigde inspecties. In hoeverre Textile Exchange (de organisatie achter RDS) deze kritiek onderschrijft, is niet bekend. Wel is bekend dat Textile Exchange zelf ook bepaalde monitorings- en implementatieproblemen ervaart. Dit heeft ertoe geleid dat de organisatie in 2024 een tijdelijke stop van *nieuwe* certificeringen heeft afgekondigd, om verbeteringen door te kunnen voeren in het certificeringssysteem¹⁷. De verwachting is dat deze verbeteringen in 2026 kunnen worden geïmplementeerd.

3. Dierenwelzijn is in China (hoofdproducent van dons) – vergeleken met de EU – een onderbelicht thema:

Het merendeel van de wereldwijd geproduceerde dons komt uit China. Dit brengt bepaalde onzekerheden met zich mee wat betreft het dierenwelzijn. Niet alleen ontbreekt het in

China aan wetgeving die het dierenwelzijn waarborgt, er wordt ook anders tegen het thema aangekeken.

Uit wetenschappelijke bronnen komt daarover naar voren dat in China recentelijk de (consumenten-)aandacht groeit voor dierenwelzijn^{18 19}. Daarbij valt op dat de aandacht voor dierenwelzijn in beperkte mate voortkomt uit het idee dat dieren bepaalde rechten hebben (zoals de achterliggende gedachte van o.a. de Vijf Vrijheden is) en sterker samenhangt met zorgen van consumenten over de kwaliteit en de voedselveiligheid van dierlijke producten¹⁸. Zowel het gebrek aan landelijke wetgeving als de andere kijk op dierenwelzijn, maken dat de risico's van dierenwelzijnsbelemmeringen in China groter zijn dan in de EU.

4. De wet en de RDS sluiten bepaalde dierenwelzijnsbelemmeringen niet uit:

Alhoewel het uitsluiten van 'levend plukken' goed is met het oog op dierenwelzijn, zijn er ook dierenwelzijnsbelemmeringen die nog steeds kunnen plaatsvinden. Zo veroorzaakt het vangen van eenden en ganzen mogelijk ook dierenleed (als de dieren verkeerd worden vastgepakt, bijvoorbeeld bij de hals)⁶, ook als de veren alleen 'verzameld' worden, zoals de wet toestaat.

Ganzen- en eendendons

Deelconclusie

Er bestaat Europese wetgeving die zou moeten uitsluiten dat 'levend plukken' in de EU plaatsvindt, aangezien dit kan worden beschouwd als het toebrengen van onnodig lijden, hetgeen bij wet verboden is. Gezien de impact die 'levend plukken' heeft op de 'Pijn, verwonding en ziektes' die eenden en ganzen kunnen ervaren (een van de Vijf Vrijheden) biedt het uitsluiten van 'levend plukken' enige bescherming van dierenwelzijn. Ook het bestaan van wetenschappelijke adviezen over hoe eenden en ganzen goed kunnen worden gehouden zorgt voor enige bescherming van dierenwelzijn^{6 19}. De Responsible Down Standard (RDS) is bovendien een dierenwelzijns-certificaat dat in potentie veel kan bijdragen aan die bescherming: inhoudelijk sluit het goed aan op de Vijf Vrijheden en het heeft de ambitie om een wereldwijd keurmerk te zijn. Er zijn echter teveel kanttekeningen rondom de effectiviteit van toezicht

(zowel door overheden als door de RDS) en de effectiviteit als middel in het algemeen (bij de RDS) om te stellen dat het dierenwelzijn voldoende is geborgd. Binnen de huidige omstandigheden zijn er nog aanzienlijke risico's dat er regelmatig serieuze dierenwelzijnsbelemmeringen plaatsvinden.

Mogelijke impact van het productieproces op de Vijf Vrijheden van dierenwelzijn:

- 1. Dorst, honger en onjuiste voeding:** Speelt meer bij het houden van eenden en ganzen (hetgeen vooral gekoppeld is aan de vleesindustrie, waar naar schatting 98% van de dons vandaan komt: dit heeft niet specifiek met de *productie van dons* te maken). Er bestaan wetenschappelijke standaarden over verantwoorde voedingsregimes voor eenden en ganzen, en hier is ook aandacht voor in de RDS.
- 2. Fysiek en fysiologisch ongemak:** Speelt meer bij het houden van eenden en ganzen. Aandacht voor voldoende bewegingsruimte, omgevingstemperatuur en toegang tot zwemwater zijn belangrijk om fysiek en fysiologisch ongemak bij eenden en ganzen te beperken, hier is aandacht voor in de RDS.
- 3. Pijn, verwonding en ziektes:** Het 'verzamelen' van veren van levende dieren als deze van nature makkelijk uitvallen, zou dergelijk dierenleed moeten voorkomen, en is dus een diervriendelijker alternatief voor 'levend plukken'. Dit wordt ook erkend in wetgeving en door de RDS die 'levend plukken' verbieden. Er moet dan wel aandacht zijn voor hoe op het onderscheid tussen de twee methoden kan worden gecontroleerd, en voor de wijze waarop de dieren worden gevangen bij het verzamelproces.
- 4. Angst en chronische stress:** Speelt meer bij het houden van eenden en ganzen. Te weinig bewegingsvrijheid en te weinig aandacht voor de grootte en samenstelling van groepen eenden en ganzen kunnen stressfactoren zijn (bv. door agressief groepsgedrag). Op een verkeerde manier vangen (bij de hals) kan tevens voor stress zorgen, ook als veren worden 'verzameld'; hier is aandacht voor in de RDS.
- 5. Beperking van natuurlijk gedrag:** Speelt meer bij het houden van eenden en ganzen. Als de dieren in binnensystemen (zonder zwemwater) worden gehouden, kunnen ze natuurlijk gedrag niet vertonen; hier is aandacht voor in de RDS.

Resultaten literatuuronderzoek

Angorawol

Angorawol

Feitelijke informatie over angorawol:

- Verreweg het belangrijkste herkomstland van angorawol is China: ruim 90% van de wereldwijd geproduceerde angorawol is afkomstig uit China^{21 22}.
- Andere herkomstlanden van angorawol zijn Frankrijk, Tsjechië, Hongarije, Argentinië en Chili²².
- Recente exacte cijfers over de omvang van de wereldwijde angorawolproductie ontbreken. In de meest recente bron die voor dit onderzoek is bestudeerd (2022), wordt de jaarlijkse productie op 2500-3000 ton geschat²².
- Cijfers over de import en verkoop van angorawol in Nederland, waren ten tijde van dit onderzoek niet beschikbaar. Dit komt doordat de Nederlandse douane geen gebruikerstarief hanteert voor angorawol en het bij invoer dus niet registreert als apart materiaal: angorawol wordt simpelweg geregistreerd als 'wol'²³.
- Over het algemeen wordt angorawol gebruikt voor bepaalde typen kleding (truien, vesten, sjaals en mutsen, bodywarmers, thermisch ondergoed) en handwerk (brei- of haakmateriaal)²².

Het productieproces

Anders dan bij kangoeroeleer en dons zijn er bij het literatuuronderzoek geen overheids- of wetenschappelijke bronnen gevonden die een volledige en duidelijke beschrijving geven van hoe het productieproces van angorawol verloopt of zou moeten verlopen (met het oog op dierenwelzijn). Uit verschillende bronnen (zie bijlage 'Eindnoten literatuurlijst') ontstaat het volgende beeld van het productieproces:

- Angorakonijnen worden zodanig gefokt dat ze een uitzonderlijk dikke vacht hebben, die zich goed leent voor de productie van wol^{22 24 15};
- Tijdens hun leven worden angorakonijnen individueel in draadkooien gehouden^{22 24 25}. De konijnen zitten in individuele kooien, omdat de konijnen, als ze in groepen zouden worden gehouden, elkaars vacht kunnen bevuilen^{22 24}. Ook is het risico op het klitten van de vacht hoger als de konijnen in groepen worden gehouden^{22 24}.
- 3-4 keer per jaar kan de vacht van angorakonijnen worden geplukt of geschoren, voor de productie van angorawol. In meerdere bronnen komt terug dat de konijnen daarvoor in bedwang moeten worden gehouden, omdat het plukken of scheren niet pijnloos is en de konijnen zich daardoor verzetten. Het in bedwang houden gebeurt volgens deze bronnen door de konijnen vast te binden^{22 24 26}.

Wet- en regelgeving rondom het productieproces

Naast dat het productieproces minder duidelijk in kaart is gebracht dan bij kangoeroeleer en dons, valt ook op dat er minder duidelijke regels zijn voor de angorawolproductie. Net als voor dons, is de Richtlijn 98/58/EG¹² (Algemene Welzijnsrichtlijn) te bezien als wetgeving die angorakonijnen binnen de Europese industrie beschermt. Deze richtlijn die het 'opzettelijk toebrengen van onnodig lijden bij vee' verbiedt, moet door lidstaten naar nationale wetgeving worden vertaald. Hoewel kan worden aangenomen dat deze wetgeving (enige mate van) bescherming biedt voor angorakonijnen die in de EU worden gehouden, ontbreekt het op Europees niveau aan bepalingen die specifiek op angorakonijnen gericht zijn (zoals dat bij de donsproductie wel het geval is). Het is daardoor onduidelijk in hoeverre de wetgeving over de angorawolproductie aansluit op de Vijf Vrijheden van negatief dierenwelzijn.

Los van dat EU-wetgeving over de angorawolproductie beperkt is, geldt bovendien dat het overgrote deel van de angorawolproductie in China plaatsvindt (waar geen landelijke wetgeving bestaat die het dierenwelzijn van angorakonijnen reguleert¹¹), waardoor het risico op dierenwelzijnsbelemmeringen hier hoger is.

Angorawol

Tot slot is onduidelijk of angorawol – net als bijvoorbeeld ‘dons’ – onder de scope van een wereldwijd gebruikt dierenwelzijnscertificaat valt. Wel is bekend dat de Responsible Wool Standard (RWS) – net als de RDS een keurmerk van Textile Exchange – alleen voor schapenwol geldt, waardoor het dus geen criteria bevat voor diervriendelijke angorawolproductie²⁷. Een certificaat dat wel angorawolproductie omvat is het Caregora-keurmerk van het Duitse bedrijf NATURFASERN. Naar eigen zeggen is dit het eerste dierenwelzijnscertificaat dat angorawol omvat, en dat daarin aansluit op de Richtlijn 98/58/EG en dierenwetgeving van het Engelse landbouwministerie DEFRA²⁸. Van dit certificaat zijn – anders dan bij de RDS en de RWS – geen openbare data beschikbaar over de precieze criteria en het gebruik. Daardoor is het onduidelijk in hoeverre het certificaat kan worden beschouwd als een waarborg voor diervriendelijke angorawolproductie.

Risico's voor het dierenwelzijn

In hoeverre angorawolproductie op een diervriendelijke manier gebeurt, is op basis van de huidige bronnen/data niet te zeggen. Wel zijn er een aantal conclusies te trekken over de risico's op dierenwelzijnsbelemmeringen in het productieproces van angorawol:

1. Het gebrek aan informatie over het productieproces van angorawol is op zichzelf een zorgwekkende uitkomst:

In vergelijking met kangoeroeleer en dons zijn er weinig bronnen over het productieproces van angorawol te vinden. Zover er wetenschappelijke bronnen zijn gevonden, belichten deze slechts aspecten van het productieproces (zonder dat daarbij nadrukkelijke aandacht is voor het dierenwelzijn). Overheidsbronnen over het productieproces zijn in dit onderzoek helemaal niet gevonden. Daardoor is het onduidelijk in hoeverre er duidelijke, hanteerbare én bindende standaarden zijn, die een concrete invulling geven aan wat diervriendelijke angorawolproductie inhoudt. Waar bij kangoeroeleer en dons sprake is van tekortkomingen in het toezicht, ontbreekt bij angorawolproductie nu een helder kader, waardoor een basis ontbreekt voor toezicht en voor internationale afspraken over diervriendelijke productie.

2. Bepaalde dierenwelzijnsbelemmeringen zijn inherent aan het productieproces van angorawol:

Zowel in het literatuuronderzoek als in een expertinterview¹⁵ is naar voren gekomen dat er bepaalde dierenwelzijnsbelemmeringen zijn die onlosmakelijk verbonden zijn aan het huidige productieproces van angorawol. Zo zorgt de dikke vacht van angorakonijnen, die door het fokken kunstmatig is ontstaan, voor veel

ongemakken bij het dier als goede verzorging ontbreekt (waaronder oververhitting, huidirritaties en bacteriële infecties). Daarnaast moeten de dieren individueel in kooien worden gehouden omwille van de vacht, terwijl dit niet in lijn is met het natuurlijke gedrag van angorakonijnen (die van nature groepsdieren zijn).

Enkele van de Vijf Vrijheden ('Fysiek en fysiologisch ongemak', 'Pijn, verwonding en ziektes' en 'Beperking van het natuurlijke gedrag') komen op deze manieren in het gedrang. Deze aspecten van het productieproces zijn wellicht nodig om een hogere kwaliteit van angorawol te garanderen, maar staan haaks op het welzijn van de angorakonijnen.

3. Dierenwelzijn is in China (hoofdproducent van angorawol) – vergeleken met de EU – een onderbelicht thema:

Het overgrote deel van de wereldwijd geproduceerde angorawol komt uit China.

Net als bij dons, geldt dat dit bepaalde risico's met zich meebrengt wat betreft het dierenwelzijn, vanwege het gebrek aan wetgeving¹¹ en vanwege de andere wijze waarop in China tegen het thema 'dierenwelzijn' wordt aangekeken^{18 19}.

Angorawol

Deelconclusie

Voor angorawol geldt dat de risico's van dierenwelzijnsbelemmeringen in het productieproces hoog zijn. Gebrekkige informatie over hoe het productieproces diervriendelijk kan worden ingericht, maakt dat er geen heldere basis is voor effectief toezicht en goede internationale afspraken. Daardoor kunnen risico's dat het productieproces een zeer negatieve impact heeft op het dierenwelzijn nu niet worden uitgesloten. Aangezien een aantal dierenwelzijnsbelemmeringen onlosmakelijk is verbonden met het productieproces, kan worden aangenomen dat dierenwelzijnsbelemmeringen nu nog onvoldoende worden voorkomen bij angorawolproductie. Dit geldt des te meer omdat angorawol hoofdzakelijk in China wordt geproduceerd, waar minder belang wordt gehecht aan dierenwelzijn, vergeleken met de EU.

Mogelijke impact van het productieproces op de Vijf Vrijheden van dierenwelzijn:

- 1. Dorst, honger en onjuiste voeding:** Bij angorakonijnen is hier geen specifieke informatie voor gevonden.
- 2. Fysiek en fysiologisch ongemak:** Angorakonijnen worden opgesloten in draadgaaskooien. Afhankelijk van de grootte van deze kooien, kunnen angorakonijnen aanzienlijk in hun bewegingsvrijheid worden beperkt. Daarnaast kan de dikke vacht, die zo gefokt is, voor veel fysiek ongemak zorgen (bv. oververhitting en huidirritaties).
- 3. Pijn, verwonding en ziektes:** Het plukken en scheren van de angorawol kan zorgen voor (snij)wonden bij angorakonijnen, en deze wonden kunnen leiden tot bacteriële infecties. Ook de dikke vacht kan bij slechte verzorging tot infecties leiden. Het in bedwang houden van angorakonijnen tijdens het plukken/scheren kan tevens voor pijn bij het dier zorgen.
- 4. Angst en chronische stress:** Het plukken en scheren (waarbij konijnen in bedwang moeten worden gehouden) en de individuele opsluiting kan voor stress zorgen bij de dieren.
- 5. Beperking van hun natuurlijk gedrag:** Angorakonijnen worden individueel in kooien gehouden, terwijl het van nature groepsdieren zijn.

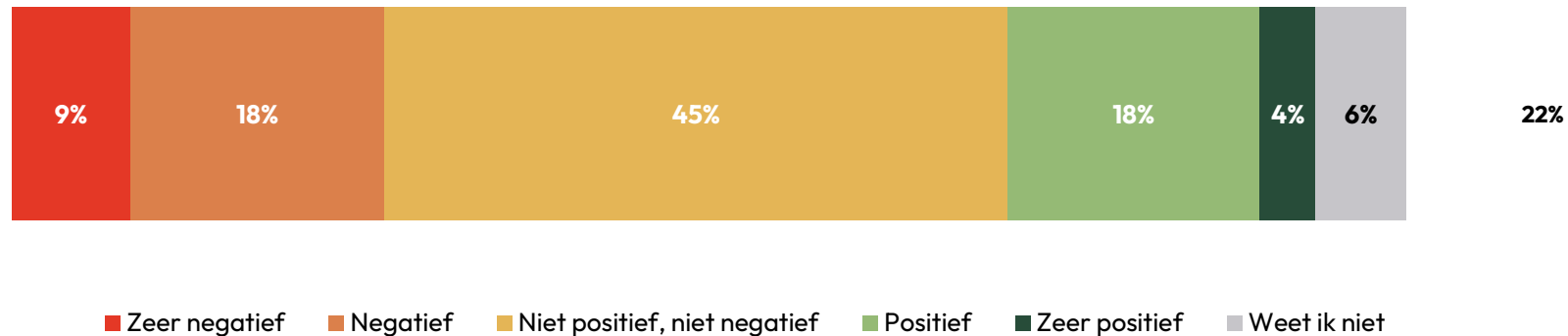

Resultaten kwantitatief onderzoek

Houding tegenover dierlijke materialen in kleding

Meesten hebben een neutrale houding ten opzichte van dierlijke materialen in kleding, een kwart is negatief

In hoeverre sta je in het algemeen positief of negatief tegenover het gebruik van dierlijke materialen in kleding?
(Basis - allen, n=1.289)

Dierenleed belangrijkste reden voor negatieve houding tegenover het gebruik van dierlijke materialen in kleding

Waarom sta je in het algemeen negatief tegenover het gebruik van dierlijke materialen in kleding?

Gecodeerde antwoorden

(Basis - (Zeer) negatief tegenover gebruik dierlijke materialen, n=323)

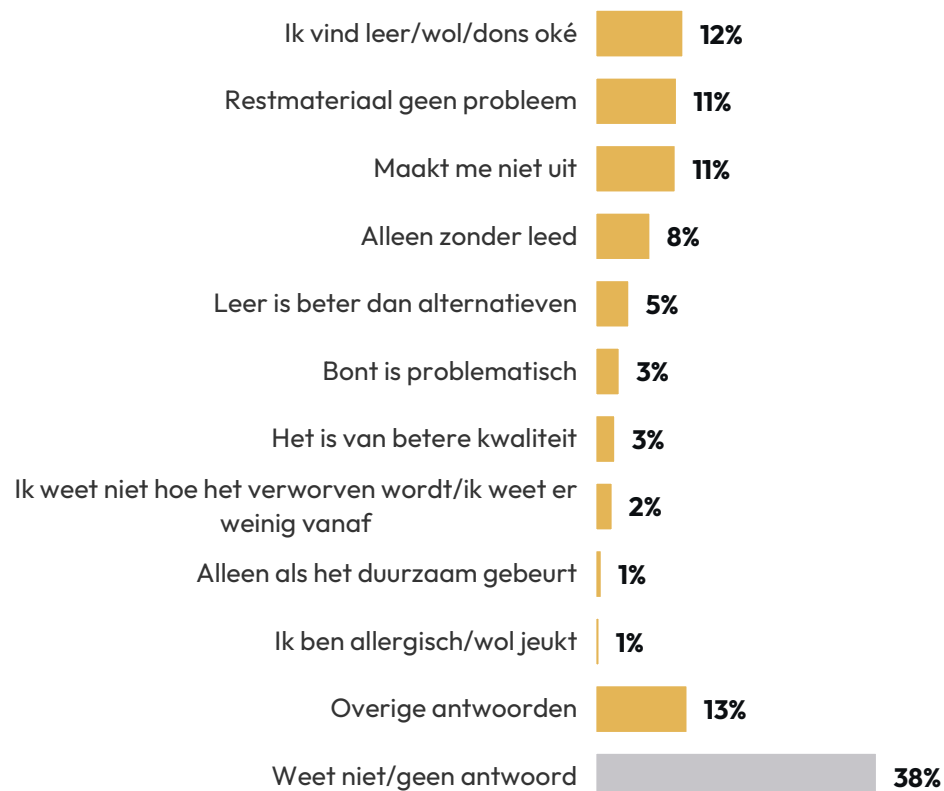

Restmateriaal belangrijke reden voor neutrale of positieve houding

Waarom sta je in het algemeen neutraal tegenover het gebruik van dierlijke materialen in kleding?

Gecodeerde antwoorden

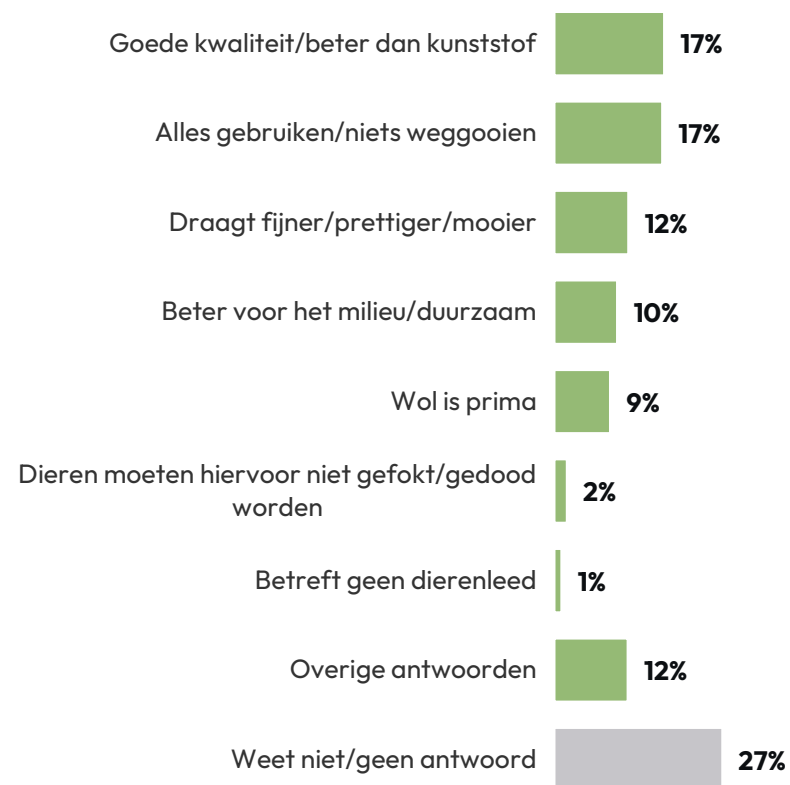
(Basis – Neutraal tegenover gebruik dierlijke materialen, n=618)

Waarom sta je in het algemeen positief tegenover het gebruik van dierlijke materialen in kleding?

Gecodeerde antwoorden

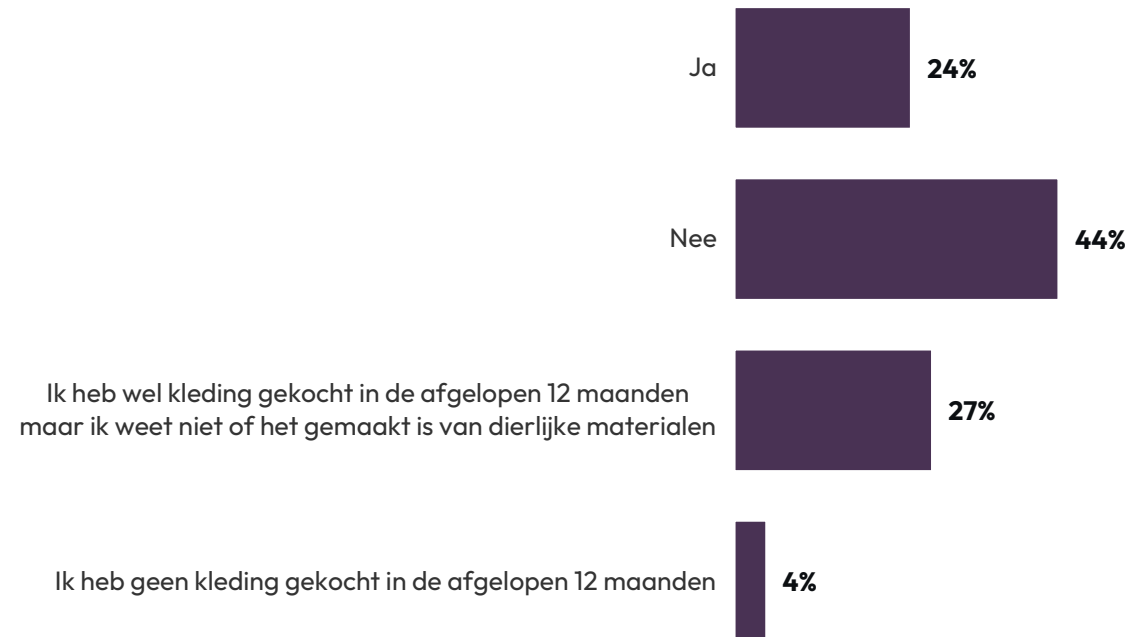
(Basis – (Zeer) positief tegenover gebruik dierlijke materialen, n=271)

Een kwart weet niet of hun recent aangeschafte kleding van dierlijke materialen is gemaakt

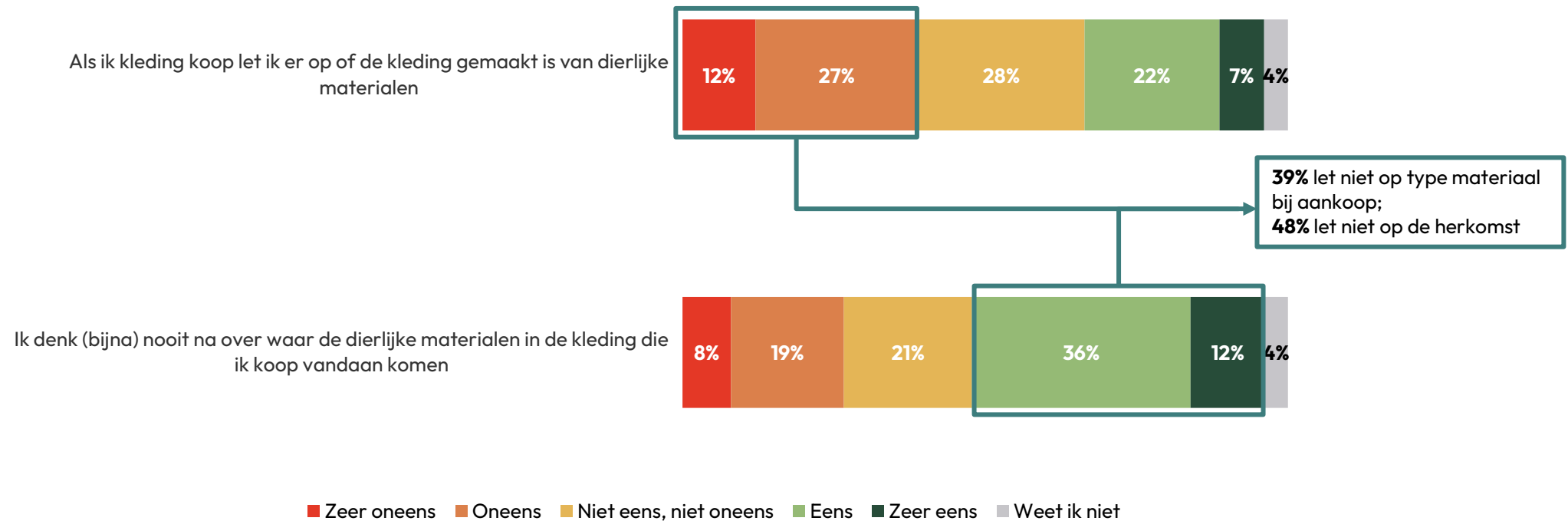
Heb je in de afgelopen 12 maanden nieuwe kleding gekocht die van dierlijke materialen gemaakt is?

(Basis - allen, n=1.289)

Twée op de vijf letten niet op dierlijke materialen bij het kopen van kleding, de helft denkt niet na over de herkomst van de materialen

In hoeverre ben je het eens of oneens met de volgende uitspraken?
(Basis - allen, n=1.289)

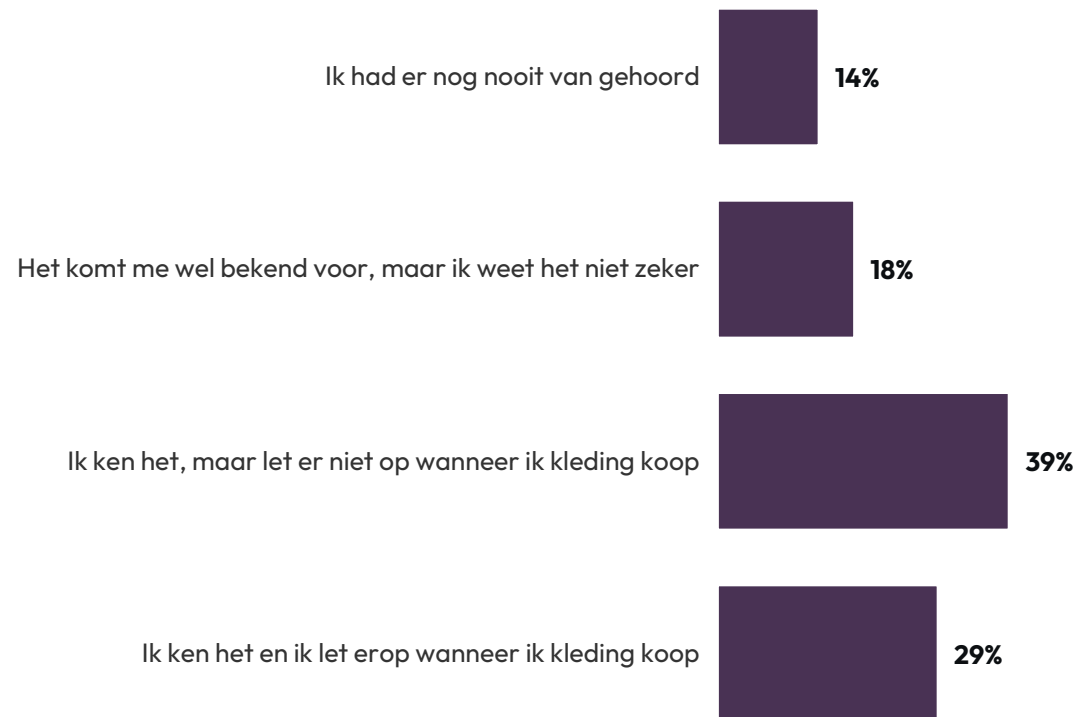

Meerderheid bekend met alternatieve materialen; twee op de vijf letten niet op alternatieve materialen bij het kopen van kleding

Voor het beantwoorden van deze vraag kregen respondenten eerst een korte informatieve tekst te lezen waarin de alternatieve materialen zijn uitgelegd. De tekst is te vinden in de bijlage.

In hoeverre was je, voordat je begon aan deze vragenlijst, bekend met synthetische en plantaardige alternatieven voor dierlijke materialen in kleding?

(Basis - allen, n=1289)

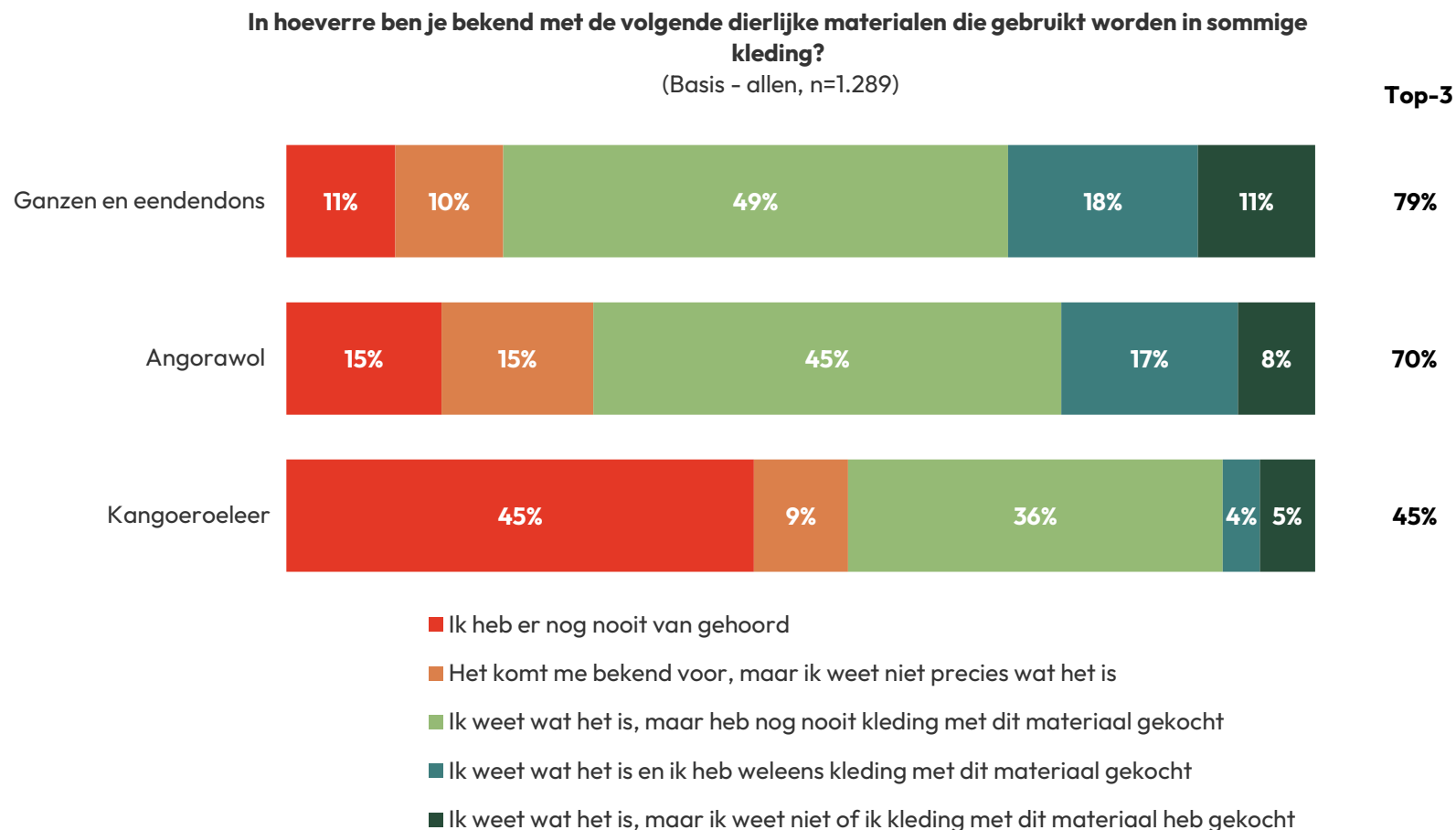
[Link naar de tekst](#)

Resultaten kwantitatief onderzoek

Houding tegenover specifieke materialen in kleding

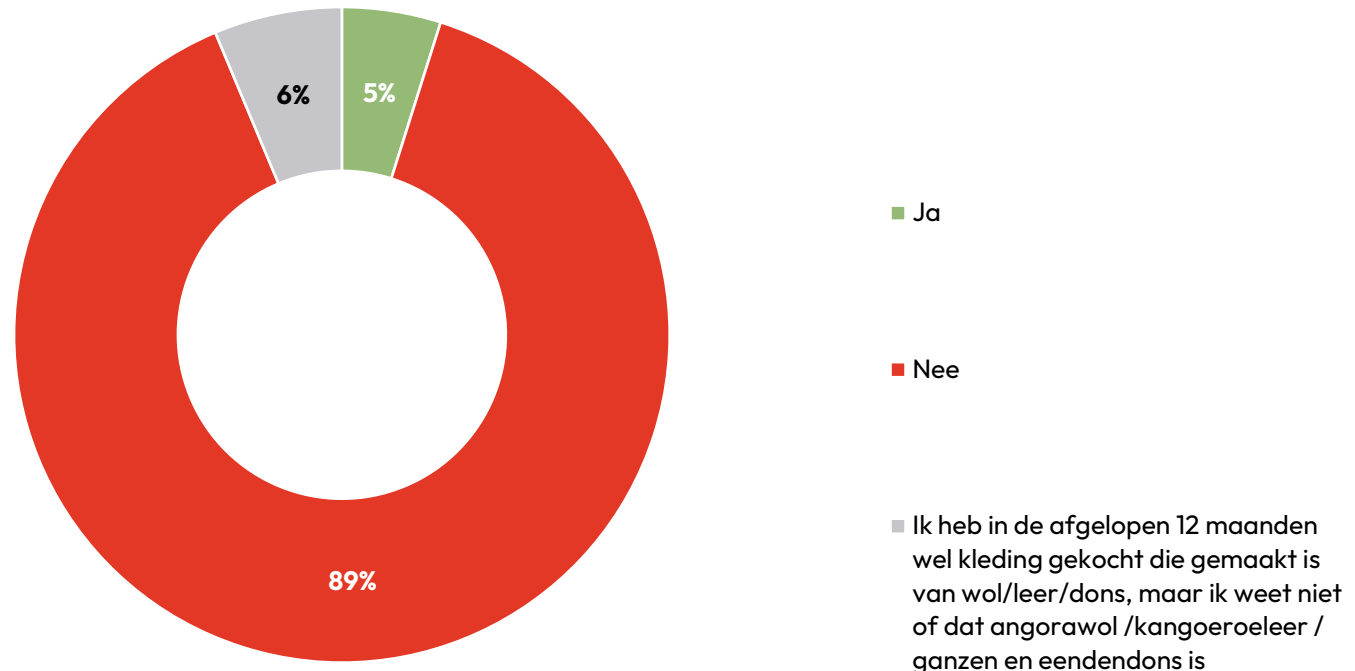
Meerderheid bekend met angorawol en ganzen- en eendendons; kangoeroeleer minst bekend

Ruime meerderheid kocht, voor zover zij weten, geen kleding van de specifieke materialen in de afgelopen 12 maanden

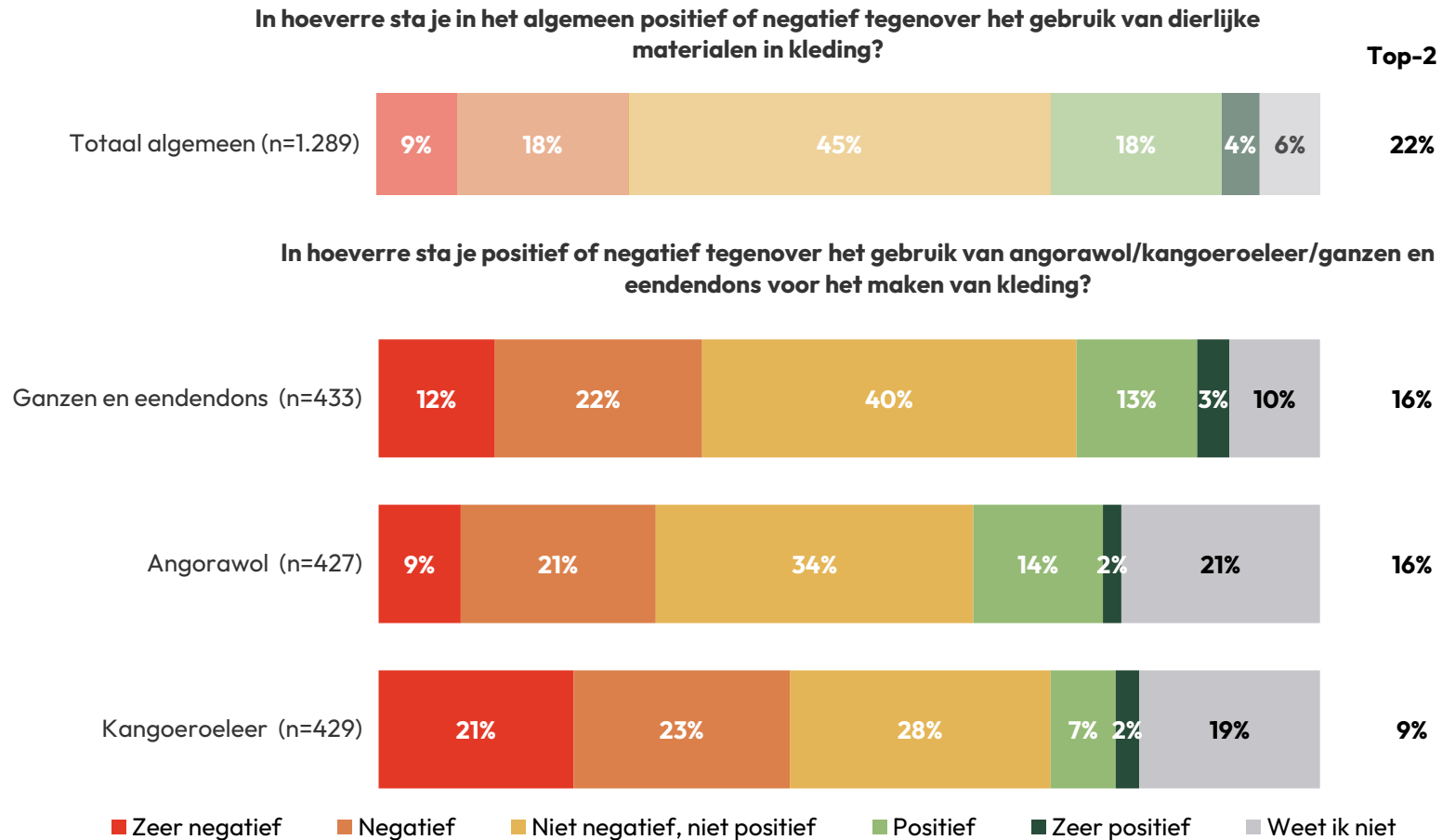
Heb je in de afgelopen 12 maanden kleding gekocht die gemaakt is met angorawol/kangoeroeleer/ganzen en eendendons?

(Basis - allen, n=1.289)

**Hier is gewerkt met een splitrun: Respondenten kregen bij deze vraag willekeurig één van de materialen te zien.*

Houding tegenover specifieke materialen in kleding negatiever dan tegenover dierlijke materialen in het algemeen, het negatiefst staat men tegenover kangoeroeleer

Dierenleed ook voor specifieke materialen de belangrijkste reden voor negatieve houding

Waarom sta je in het algemeen negatief tegenover het gebruik van
angorawol/kangoeroeleer/ganzen en eendendons voor het maken van kleding?

Gecodeerde antwoorden

(Basis - (Zeer) negatief tegenover gebruik specifieke dierlijke materialen), n=450)

Kwaliteit en het gebruik van het gehele dier belangrijkste redenen voor neutrale of positieve houding tegenover de specifieke materialen

Waarom sta je in het algemeen neutraal tegenover het gebruik van angorawol/kangoeroeleer/ganzen en eendendons voor het maken van kleding?

Gecodeerde antwoorden

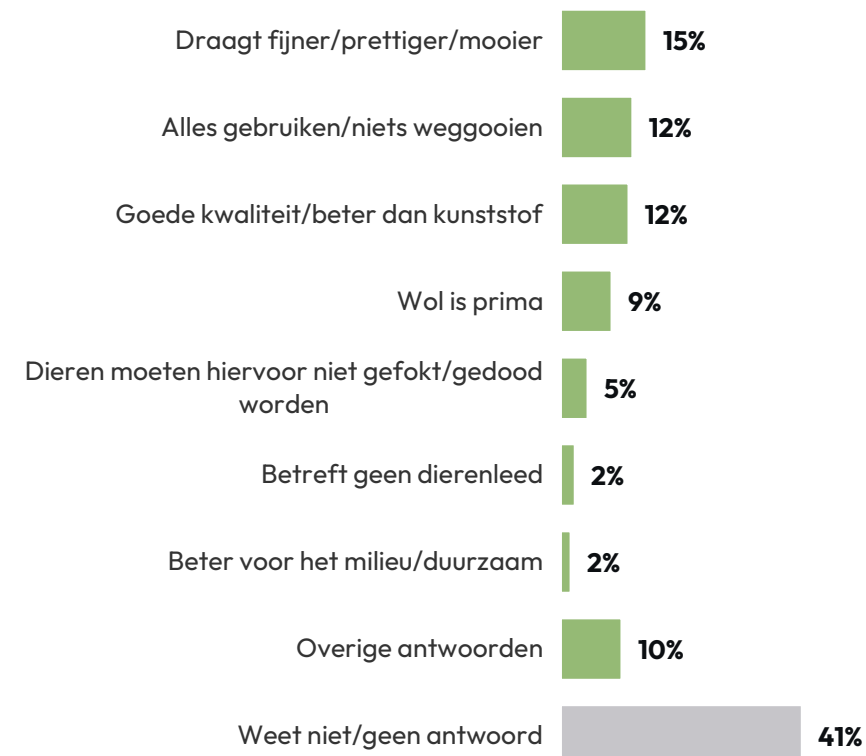
(Basis – Neutraal tegenover gebruik specifieke dierlijke materialen, n=468)

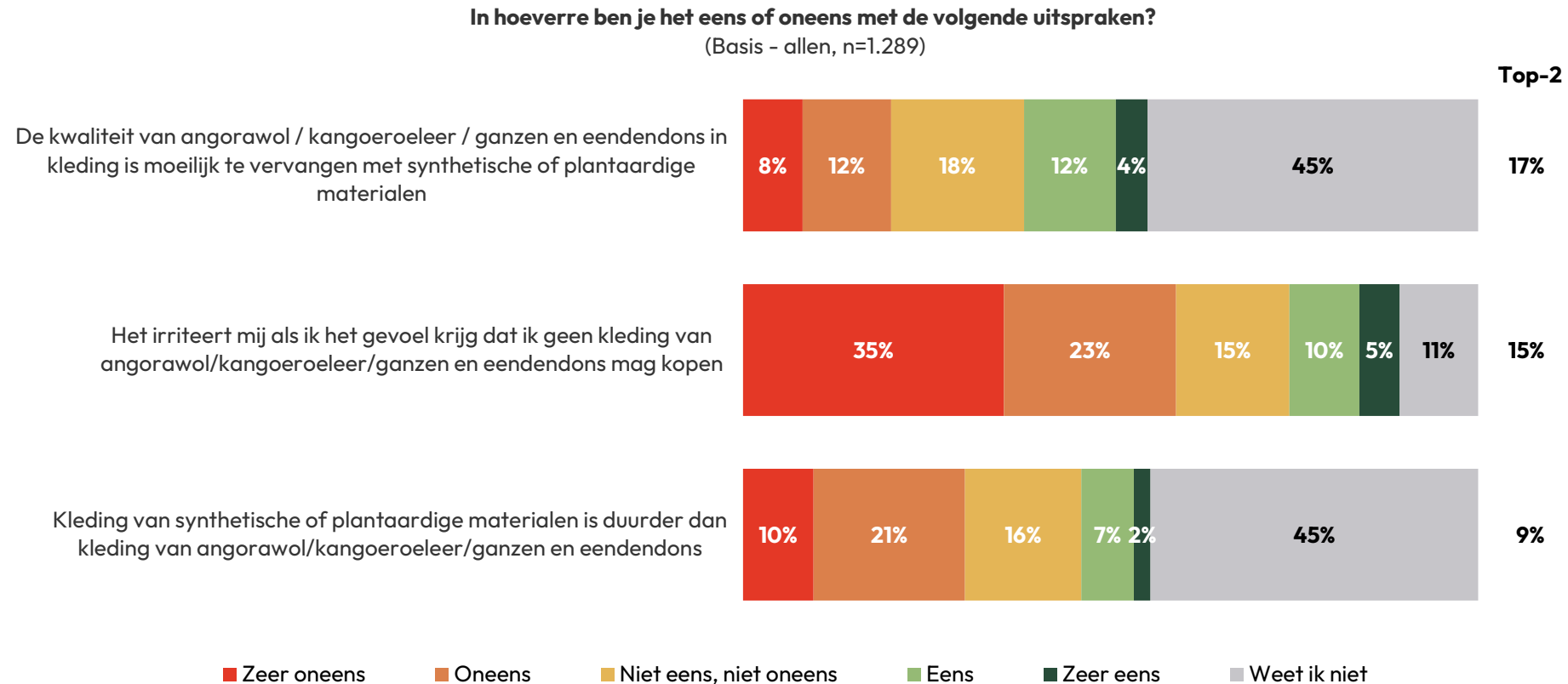
Waarom sta je in het algemeen positief tegenover het gebruik van angorawol/kangoeroeleer/ganzen en eendendons voor het maken van kleding?

Gecodeerde antwoorden

(Basis – (Zeer) positief tegenover gebruik specifieke dierlijke materialen, n=172)

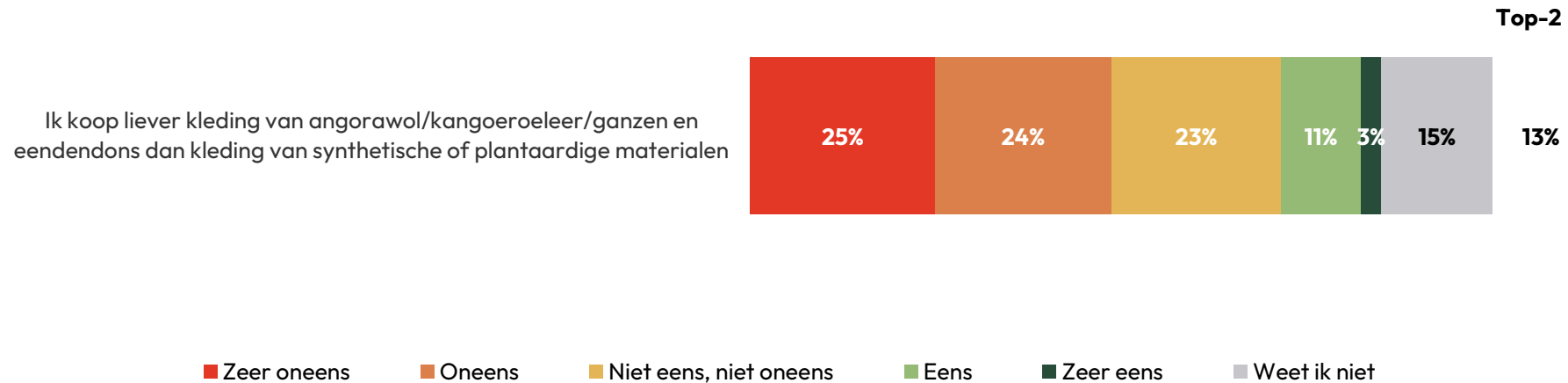

Weinig kennis over verschil in prijs en kwaliteit tussen de specifieke materialen en alternatieven, maar Nederlanders staan wel open voor alternatieven

De helft heeft geen voorkeur voor het kopen van kleding van de specifieke dierlijke materialen ten opzichte van alternatieven

In hoeverre ben je het eens of oneens met de volgende uitspraak?
(Basis - allen, n=1.289)

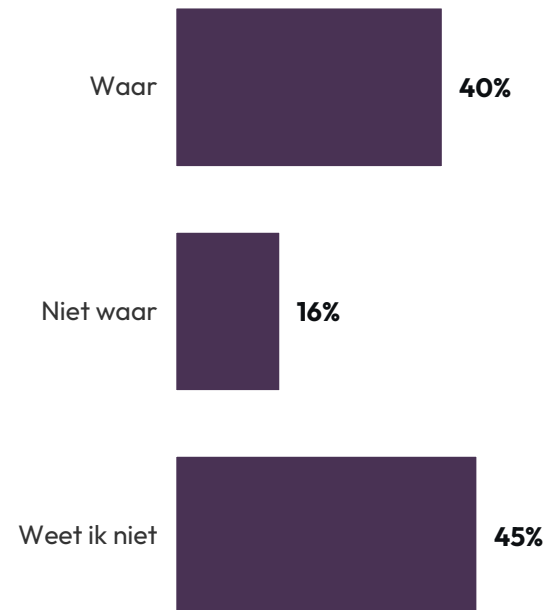

Resultaten kwantitatief onderzoek

Effect bewustzijn op houding

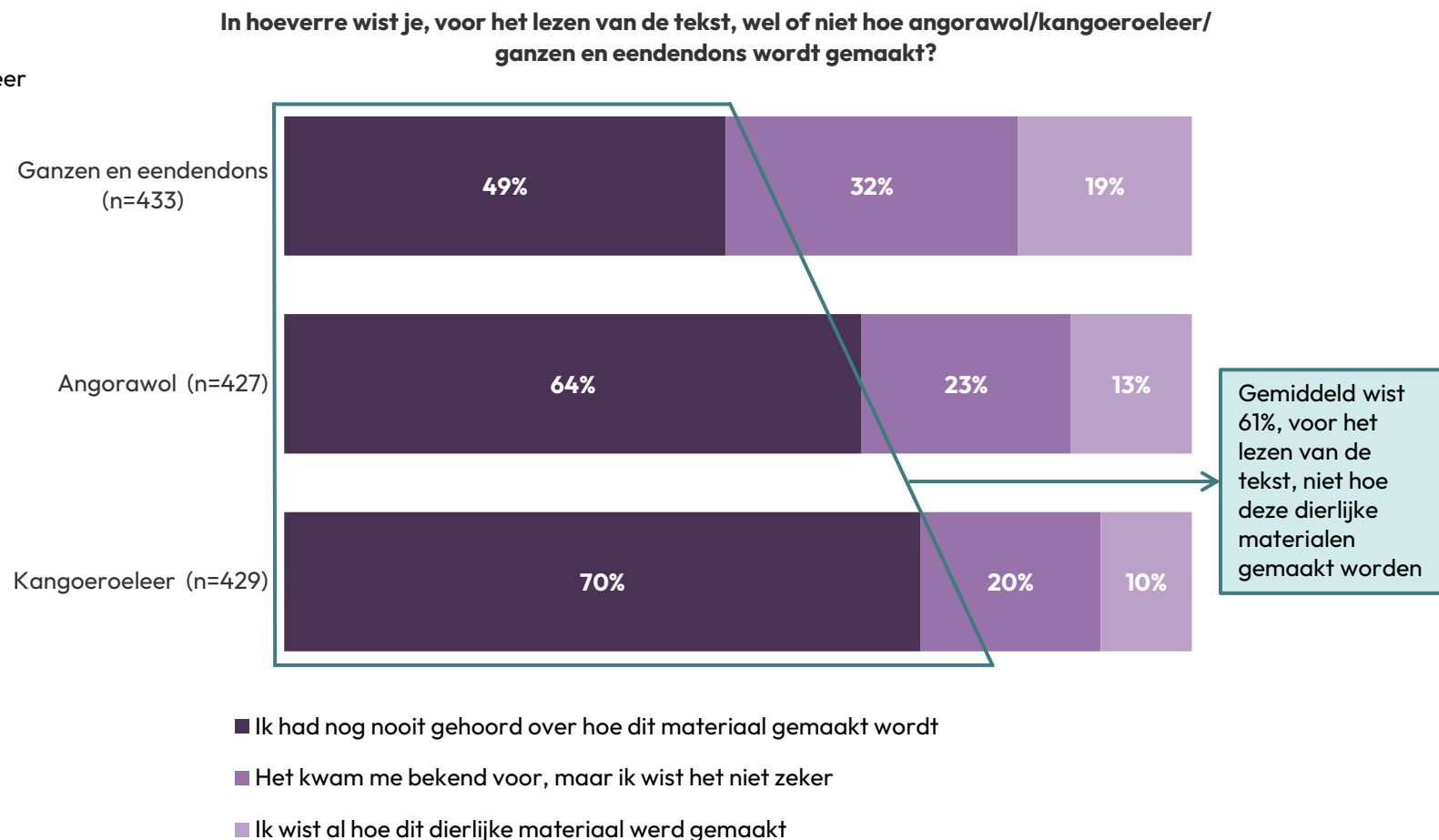
Bijna de helft weet niet of dieren pijn lijden voor het maken van kleding met de specifieke materialen

In hoeverre denk je dat de volgende uitspraak waar of niet waar is?
Dieren lijden pijn door het maken van angorawol/kangoeroeleer/ganzen en eendendons
voor in kleding
(Basis - allen, n=1.289)

Drie op de vijf weten niet hoe de specifieke dierlijke materialen worden gemaakt; productieproces van kangoeroeleer het minst bekend

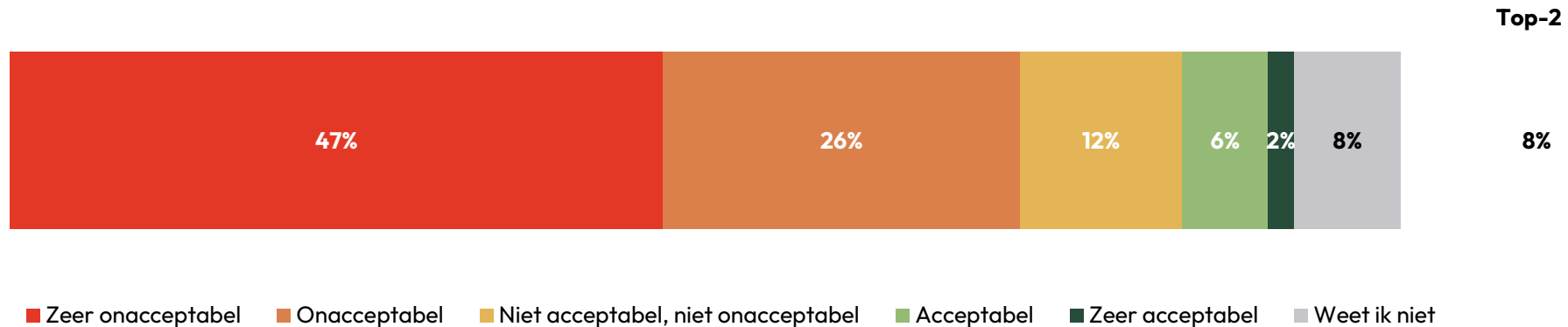
Voor het beantwoorden van deze vraag kregen respondenten eerst een korte informatieve tekst te lezen waarin het productieproces van angorawol, kangoeroeleer of ganzen- en eendendons werd beschreven. De teksten zijn te vinden in de bijlage.

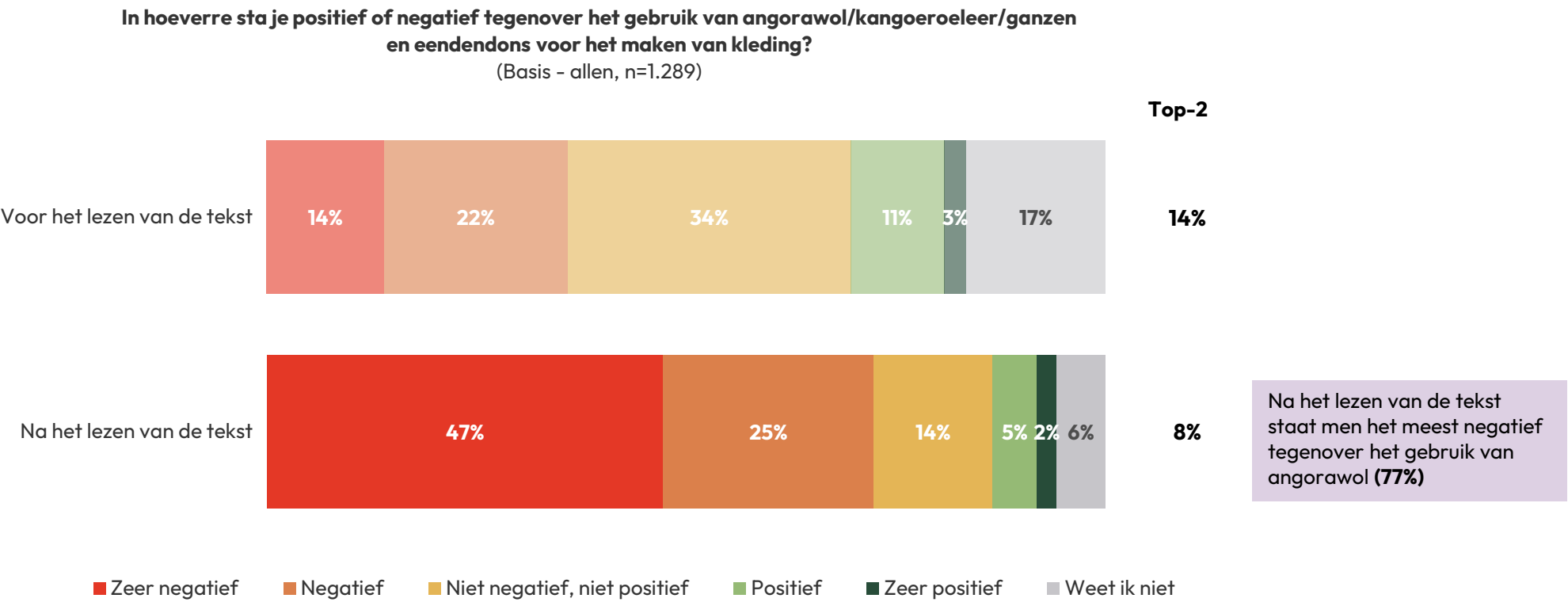
[Link naar de teksten](#)

Driekwart vindt het, na het lezen van de informatie, onacceptabel dat er kleding gemaakt wordt waar de specifieke dieren pijn voor lijden

In hoeverre vind je het, na het lezen van de tekst, wel of niet acceptabel dat er kleding gemaakt wordt van materiaal waarvoor angorawol/kangoeroeleer/ganzen en eendendons pijn lijden?
(Basis - allen, n=1.289)

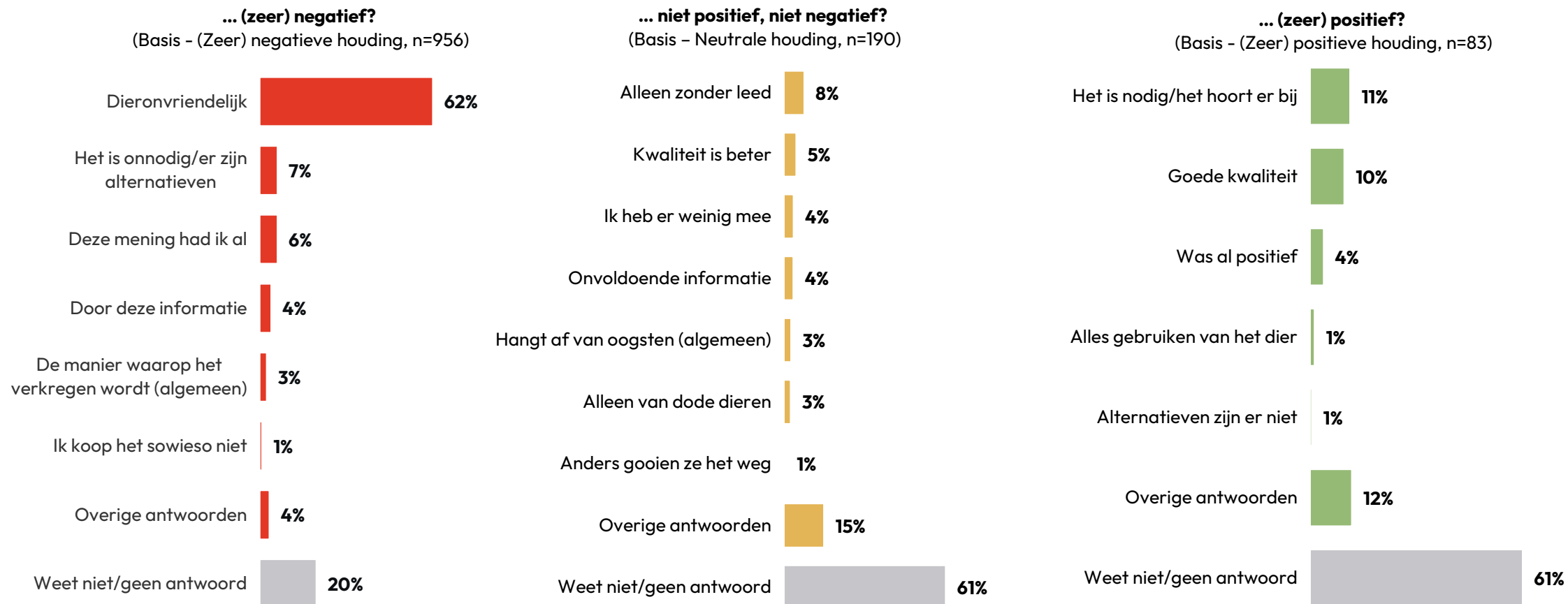

Houding wordt negatiever na het lezen van de tekst: zeven op de tien staan na het lezen van de tekst negatief tegenover het gebruik van de specifieke materialen in kleding

Dierenleed blijft belangrijkste reden voor negatieve houding tegenover de specifieke materialen; kwaliteit belangrijkste reden voor neutrale of positieve houding

Waarom is jouw houding tegenover het gebruik van angorawol/kangoeroeleer/ganzen en eendendons nu ...

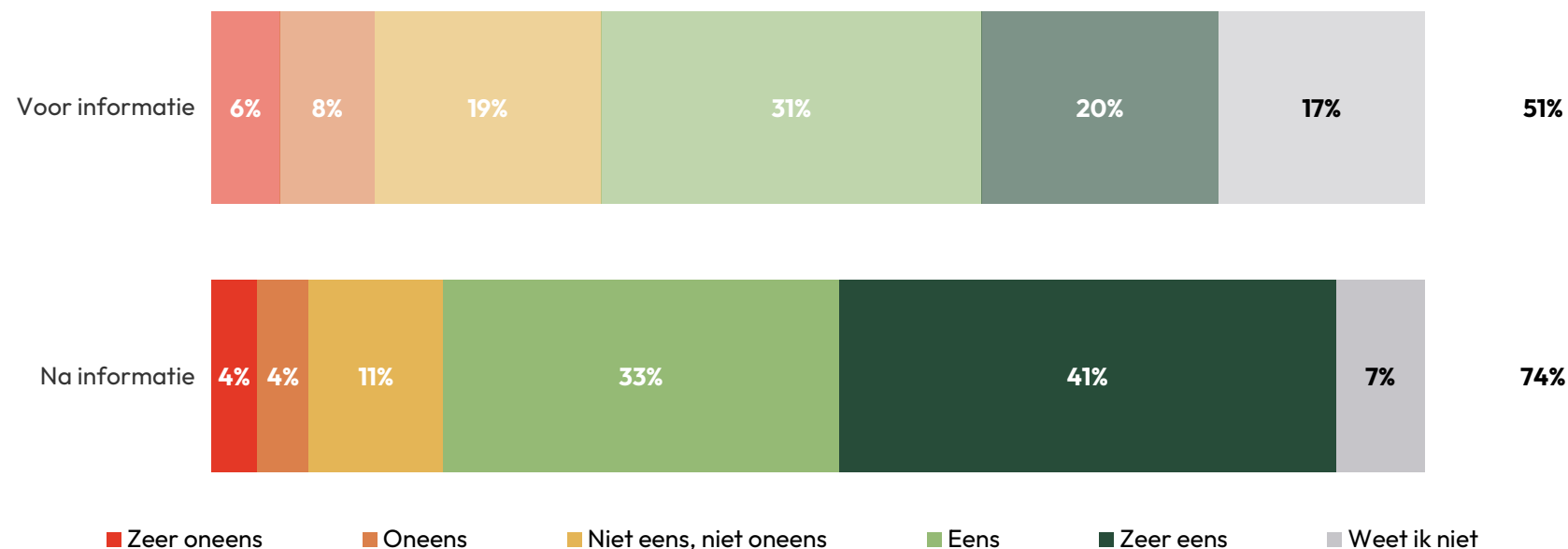
Draagvlak voor wetten of richtlijnen voor het gebruik van de specifieke materialen stijgt na tonen informatie

Om het effect van extra informatie te meten, is deze vraag twee keer gesteld: eerst vóór het lezen van een korte informatieve tekst over het productieproces en dierenleed bij angorawol, kangoeroeleer en dons, en vervolgens opnieuw na het lezen van deze informatie.

In de grafiek zijn beide resultaten weergegeven, zodat het verschil in draagvlak vóór en na de informatie duidelijk zichtbaar is.

In hoeverre ben je het, na het lezen van de tekst, eens of oneens met de volgende stelling? Ik vind dat er in Nederland wetten of richtlijnen moeten komen voor het gebruik van angorawol/kangoeroeleer/ganzen en eendendons

(Basis - allen, n=1.289)

Bijlagen

Bijlage | Eindnoten literatuuronderzoek

Bronnen kangoeroeleer

¹ Kangaroo: From Australian icon to meat and luxury leather for the EU – Eurogroup for animals (2020)

² Australian Bureau of Statistics, <https://www.abs.gov.au/>.

³ Na uitvraag per mail bevestigd door de douane.

⁴ Ben Ami et al (2014). The welfare ethics of the commercial killing of free-ranging kangaroos: An evaluation of the benefits and costs of the industry. *Animal Welfare*. DOI: 10.7120/09627286.23.1.001.

⁵ New South Wales Parliamentary Committee (2021). Health and wellbeing of kangaroos and other macropods in NSW. www.parliament.nsw.gov.au.

^{5b} Commonwealth of Australia and each of its States and Territories (2007). Australian Standard for the Hygienic Production of Wild Game Meat for Human Consumption. <https://www.primesafe.vic.gov.au/>

Bronnen ganzen- en eendendons

⁶ EFSA Panel on Animal Health and Welfare (2010). Scientific Opinion on the practice of harvesting (collecting) feathers from live geese for down production. Via: <https://edepot.wur.nl/142713>.

⁷ Four Paws (2022). Industry Factsheet: Down. Via: https://media.4paws.org/d/4/2/d/d42db1602e5cd2011ab192475dd4d869f946b69/2022-11-25_Down-Industry_factsheet_web_EN.pdf

⁸ Trade Map (2024). Bilateral trade between Netherlands and China in 2024. Via: <https://www.trademapp.org/>.

⁹ Na uitvraag per mail bevestigd door de douane.

¹⁰ International Down and Feather Bureau (2018). The Sustainable and Humane Practices of the Down and Feather Industry. Via: <https://downandfeathercouncil.com/wp-content/uploads/2018/06/The-Sustainable-and-Humane-Practices-of-the-Down-and-Feather-Industry.pdf>

¹¹ Cao, D. (2024). Legal Regulation Concerning Animals in China. *Animal Law Worldwide*. DOI: 10.1007/978-94-6265-643-7_4. Via: <https://www.researchgate.net/>.

¹² <https://eur-lex.europa.eu/>.*.

¹³ Textile Exchange (2019). Responsible Down Standard 3.0. Via: <https://textileexchange.org/>.

¹⁴ Textile Exchange (2024). Material Markets Report. Via: <https://textileexchange.org/>.

¹⁵ Expertinterview met Lonneke Bakker en Nikki Tuiten*.

¹⁶ Expertinterview met Prof. dr. Bas Rodenburg.

¹⁷ Textile Exchange (2024). Policy for a Moratorium on Farm Area Certification in the Responsible Down Standard. Via: <https://textileexchange.org/>.

¹⁸ Carnovale et al (2021). Chinese Public Attitudes towards, and Knowledge of, Animal Welfare. *Animals*. 11(3):855. DOI: 10.3390/ani11030855*.

¹⁹ Guo, X. & Meijboom, F. (2023). The development of animal welfare science in China; an explorative analysis. *Animal Welfare*. 32. DOI: 10.1017/awf.2023.93*.

²⁰ EFSA Panel on Animal Health and Welfare (2023). Welfare of ducks, geese and quail on farm. Via: <https://www.efsa.europa.eu/>

* Dezelfde voetnoten staan in het hoofdstuk over angorawol.

Bijlage | Eindnoten literatuuronderzoek

Bronnen angorawol

²¹ Li L.L., Brian S., Wu L.P. (2017). Dramatic Changes of Chinese Angora Rabbit Industry from 2011 to 2015: Reasons, Challenges and Recommendations. *Asian Agriculture. Res.*, 16–18.

²² Interdisciplinary Centre for Animal Welfare Research and 3R (ICAR3R). (2022). Positionspapier: Angora, Kaschmir, Merino und Co. – Das versteckte Tierleid hinter den sogenannten “Edelwollen”. *Justus-Liebig-Universität Giessen*. Via: [positionspapier_edelwollen_0724.pdf](#)

²³ Na uitvraag per mail bevestigd door de douane.

²⁴ PETA (2021). Angora: So qualvoll leiden Kaninchen für Angorawolle. Via: [Angora: So qualvoll leiden Kaninchen für Angorawolle | PETA](#)

²⁵ Harcourt-Brown, F. (2002). Textbook of Rabbit Medicine 19–51. Butterworth-Heinemann.

²⁶ One Voice (2016). One Voice Infiltrates The Angora Industry and Reveals the Torture of Rabbits in French Farms. Via: [https://one-voice.fr/en/news/one-voice-infiltrates-the-angora-industry-and-reveals-the-torture-of-rabbits-in-french-farms/](#)

²⁷ Textile Exchange (2021). Responsible Wool Standard. Via: [https://textileexchange.org/](#).

²⁸ NATURFASERN (n.d.). Caregora™. Via: [https://angora-rabbits.de/index.html](#).

Bijlage | Gecontacteerde brancheorganisaties uit de textielsector

Aan het begin van het onderzoek is er onder meer bij de volgende brancheorganisaties* documentatie opgevraagd:

- NVRD
- VHT
- BKN
- Sympany
- European Recycling Platform Netherlands

*Dit betreft de brancheorganisaties die desgevraagd toestemming hebben gegeven om in het rapport te worden genoemd. Brancheorganisaties die hier niet expliciet toestemming voor hebben gegeven, zijn niet in deze bijlage opgenomen.

Bijlage | Kennis over wetgeving dierlijke materialen in kleding

Denk je dat er in Nederland wetgeving of richtlijnen zijn voor het gebruik van dierlijke materialen in kleding?

(Basis - allen, n=1.289)

Ik denk dat er voor alle soorten dierlijke materialen in kleding wetgeving en richtlijnen zijn

28%

Ik denk dat er wetgeving en richtlijnen zijn voor sommige maar niet voor alle dierlijke materialen in kleding

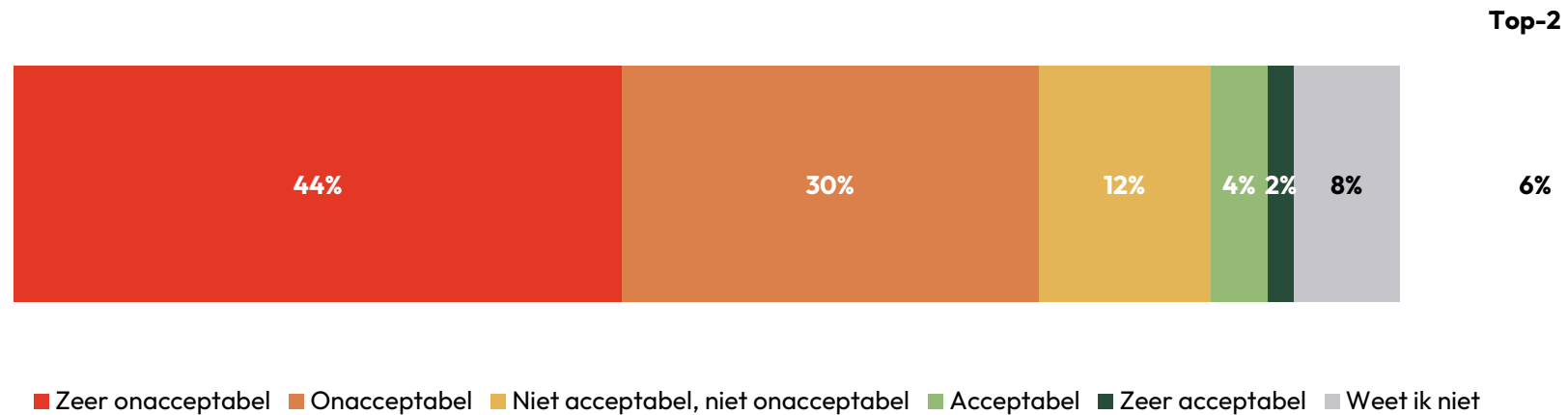
50%

Ik denk niet dat er wetgeving en richtlijnen zijn voor dierlijke materialen in kleding

22%

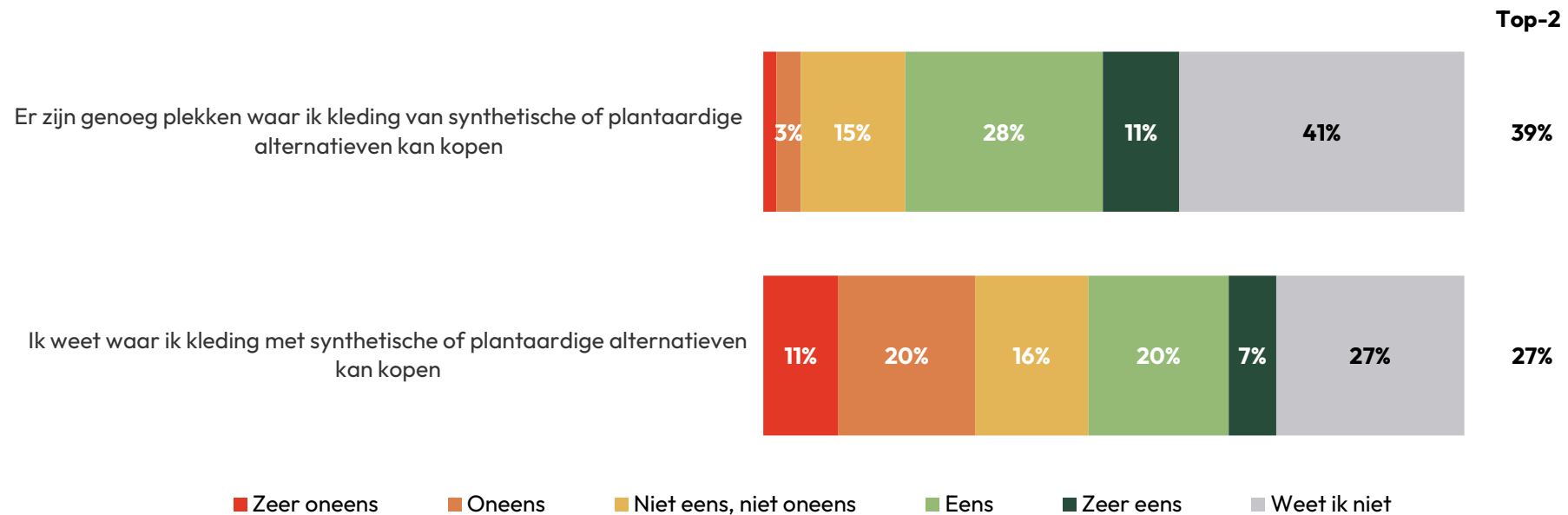
Bijlage | Houding tegenover dierenleed kledingindustrie specifieke materialen

Onder andere uit een rapport van de SER blijkt dat angorakonijnen/kangoeroes/ganzen en eenden pijn lijden voor het maken van deze materialen. In hoeverre vind je dit wel of niet acceptabel?
(Basis - allen, n=1.289)

Bijlage | Beschikbaarheid alternatieve materialen

In hoeverre ben je het eens of oneens met de volgende uitspraken?
(Basis - allen, n=1.289)

Bijlage | Informatieteksten alternatieve materialen

Voor kleding gemaakt van dierlijke materialen bestaan er ook alternatieve opties in de vorm van kleding gemaakt van bijvoorbeeld synthetische en plantaardige alternatieven die qua uiterlijk en textuur zoveel mogelijk lijken op dierlijke materialen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan namaakbont.

Synthetische materialen zijn materialen die door de mens gemaakt zijn en komen niet in de natuur voor. Denk hierbij aan materialen zoals polyester of nylon. Synthetische materialen komen dus **niet** van dieren.

Plantaardige materialen zijn natuurlijk materialen die van verschillende delen van planten gemaakt worden. Denk hierbij aan materialen zoals katoen, linnen of hennep. Plantaardige materialen komen dus **niet** van dieren.

[Link terug naar de hoofdtekst](#)

Bijlage | Informatieteksten effectmeting

Angorawol

Angorawol komt van het angorakonijn, een konijnenras met lange, dikke haren. Dit ras komt niet in de natuur voor, maar is door mensen ontwikkeld. Angorawol is zacht, licht en heeft een zijdeachtige textuur. Het is zachter en lichter dan gewone wol. De meeste angorawol komt uit China.

Angorakonijnen worden vaak in kleine kooien gehouden, soms van draadstaal of met stro. De kooien zijn zo klein dat de konijnen niet kunnen graven, rennen, springen of spelen. Ze hebben ook geen contact met andere konijnen. Dit zorgt ervoor dat ze zich gestrest voelen en weinig energie hebben.

De konijnen worden elke drie maanden geplukt of geschoren. Het plukken gebeurt vaak met de hand en is heel pijnlijk. Tijdens dit proces gillen de konijnen van de pijn, en het kan leiden tot verwondingen, zoals scheuren in hun huid. Ook bij het scheren is er veel pijn, stress en het risico op verwondingen. De konijnen worden vaak vastgebonden, en terwijl ze proberen te ontsnappen, kunnen ze zich verwonden door de schaar of scheermachine. Na het plukken of scheren komen de konijnen vaak in shock door het verlies van hun vacht. Ze kunnen het snel koud krijgen, wat gevaarlijk is voor hun gezondheid en kan leiden tot luchtweginfecties. Door deze stress kunnen ze soms zelfs doodgaan.

Kangoeroeleer

Leer is het materiaal dat gemaakt wordt van de huid van gedode dieren. Kangoeroeleer is het sterkste en lichtste natuurlijke leer dat verkrijgbaar is en wordt daarom vaak gebruikt voor voetbalschoenen, motorpakken en andere sportkleding. Kangoeroeleer komt van wilde kangoeroes uit Australië.

Deze dieren worden 's nachts in het wild geschoten voor hun vlees en huid. Dit gebeurt vaak in afgelegen gebieden. Hierdoor is er weinig controle op hoe dit gebeurt. Soms raken kangoeroes gewond in plaats van direct gedood te worden, wat leidt tot veel pijn en stress. Ook jonge kangoeroes (joeys) kunnen sterven als hun moeder wordt gedood voor haar vlees en huid.

Ganzen en eendendons

Dons is de zachte, onderste laag veren van vogels, die hen warm houdt. Vooral het dons van ganzen maar ook dat van eenden wordt gebruikt als vulling voor jassen, dekbedden, kussens en slaapzakken. China is het land waar het meeste dons wordt gemaakt. Ganzen en eenden leven vaak op kleine familieboerderijen, soms in omheinde tuinen met zwemwater of in schuren. Ze worden meestal de eerste weken binnen gehouden en gaan daarna pas naar buiten. Als de leefruimte niet goed past bij wat ze nodig hebben, kunnen ze last krijgen van stress en gezondheidsproblemen. Zonder toegang tot water kunnen ze hun natuurlijke gedrag, zoals zwemmen, poetsen en zoeken naar voedsel, niet goed uitvoeren.

Ganzen worden meerdere keren geplukt terwijl ze nog leven. Dit gebeurt meestal tijdens de rui, als veren vanzelf loslaten. Levend plukken is pijnlijk en zorgt voor veel stress. Het kan leiden tot verwondingen en schade aan de huid. Ook bij het 'oogsten' van de loszittende veren bestaat dit risico.

[Link terug naar de hoofdttekst](#)

Wij verminderen onze footprint

Motivaction gebruikt uitsluitend papier met een FSC-label

Motivaction gebruikt energiezuinige auto's

Motivaction gebruikt groene stroom

Auteursrecht

Het auteursrecht op dit rapport ligt bij de opdrachtgever. Voor het vermelden van de naam Motivaction in publicaties op basis van deze rapportage – anders dan integrale publicatie – is echter schriftelijke toestemming vereist van Motivaction International bv

Beeldmateriaal

Motivaction heeft datgene gedaan wat redelijkerwijs van ons verwacht kan worden om de rechthebbenden op beeldmateriaal te achterhalen. Mocht u desondanks menen recht te kunnen doen gelden op gebruikt beeldmateriaal, neem dan contact op met Motivaction.

Pers- en publicatiebeleid

Het vermelden van de naam van Motivaction in persberichten en/of andere publicaties over door Motivaction uitgevoerd onderzoek is gebonden aan een aantal voorwaarden, zoals vastgelegd in ons [Pers- en publicatiebeleid](#).

**meer zien
meer weten
meer betekenen**

motivaction
insights and strategy

Motivaction International bv

Marnixkade 109F
1015ZL Amsterdam

Postbus 15262
1001MG Amsterdam

020 589 83 83

info@motivaction.nl
www.motivaction.nl